

Türk Modernleşmesinde Sefaretnamelerin Etkisi: Fransa Sefaretnamesi ve Avrupa Risalesi Örneği

The Impact of the Sefaretnames (Ambassadorial Reports) on Turkish Modernization: The Example of the Fransa Sefaretnamesi and the Avrupa Risalesi

Meryem Serdar*

Öz

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme sürecinin önemli unsurlarından biri olan sefaretnamelerin etkisi, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa sefaretnamesi ile Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa risalesi üzerinden incelenmektedir. Sefaretnameler Avrupa'nın kültürel yapısının ve bu yapının Osmanlı'ya etkisinin analizinin yapılabilmesine olanak sağlayan en kıymetli yazılı belgelerdendir. Türk modernleşmesinin çerçeve programını oluşturan metinler olarak kabul edilen sefaretnamelerin sosyolojik açıdan incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışma, tarihsel sosyoloji perspektifiyle arşiv ve kaynak taramasına dayalı olarak gerçekleştirilen bir söylem analizi olup, sefaretnamelerin Türk modernleşme sürecine nasıl ve hangi yönlerden etki ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Fransa sefaretnamesi Batı'yla kurulan ilk somut ve sistematik temasların aktarılması açısından bir öncül metin niteliğindedir. Avrupa risalesi ise bu temasın oluşturduğu ilk şaşkınlığın geride bırakıldığı bir dönemde, Batı'nın modernleşme ve kalkınma modellerinin dönemin entelektüelleri, devlet adamları ve aydınlar üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Yüzyıl arayla yazılmış olan iki sefaretnamenin öne çıkardığı unsurlar, modernleşme hareketlerinin temel karakteristiğini ve bu hareketlerdeki değişim ve dönüşümü açığa çıkarmaktadır. Çalışmanın bulguları, sefaretnamelerin devlet görevlisi olan kişilerin kaleminden çıkan metinler olsa da salt siyasal metinler olmadıklarını, sosyal ve kültürel unsurlara ve gündelik hayat pratiklerine genişçe yer verdiklerini göstermekte, aynı zamanda sefaretnamelerin Türk modernleşmesinin düşünsel ve kültürel temellerinin şekillenmesinde önemli bir araç olarak okunabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Modernleşmesi, Fransa Sefaretnamesi, Avrupa Risalesi, Mustafa Sami Efendi, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi.

Abstract

This study examines the impact of sefaretnames (ambassadorial reports), a key element of the modernization process in the Ottoman Empire, through Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi's "Fransa Sefaretnamesi" and Mustafa Sami Efendi's "Avrupa Risalesi". The sefaretnames are among the most valuable written documents, enabling analysis of the cultural structure of Europe and its impact on the Ottoman Empire. Given the texts that frame Turkish modernization, a sociological examination of the sefaretnames is crucial. This study, a discourse analysis based on archival and source research from a historical sociological perspective, aims to reveal how the sefaretnames influenced the Turkish modernization process. The Fransa Sefaretnamesi serves as a pioneering text in conveying the first concrete and systematic contacts with the West. The Avrupa Risalesi, on the other hand, reflects the impact of Western modernization and development models on the intellectuals and statesmen of the period, after the initial shock of these contacts had passed. The study's findings demonstrate that while sefaretnames were written by civil servants, they were not solely political texts; they extensively covered social and cultural elements and daily life practices. They also suggest that sefaretnames can be interpreted as a significant tool in shaping the intellectual and cultural foundations of Turkish modernization.

Keywords: Turkish Modernization, Fransa Sefaretnamesi, Avrupa Risalesi, Mustafa Sami Efendi, Yirmisekiz Celebi Mehmet Efendi.

* Sorumlu yazar - Corresponding author & Sağlık Bilimleri Üniversitesi meryem.serdar@sbu.edu.tr

Araştırma Makalesi - Research Article & Benzerlik / Similarity: 5

Başvuru - Submitted: 3 Temmuz 2025 & Kabul & Accepted: 2 Kasım 2025

Atıf & Citation: Serdar, M. "Türk Modernleşmesinde Sefaretnamelerin Etkisi: Fransa Sefaretnamesi ve Avrupa Risalesi Örneği", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 28 (2026): 197-226.

Giriş

Türkiye'nin modernleşme tarihi incelendiğinde, sürecin uzun bir döneme yayıldığı görülmektedir. Modern kavramı radikal bir değişim sonrasında ortaya çıkan ve “yakın zaman” ya da “yeni” anlamında kullanılmaktadır.¹ Modernleşme ise modernliğe giden süreci, yani eylemsel moderniteyi ifade etmektedir. Modernlik; ekonomik, sosyo-kültürel ve politik değişimlerle yeni bir toplum tipinin oluşumu olarak ifade edilebilir. 17. ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa’da zuhur eden ve ardından Batı dışı toplumlara yayılan yeni bir toplum yapısını işaret eden modernlik, 19.yüzyıla gelindiğinde günlük hayat pratiklerini düzenlemeye çalışan buyurgan bir sisteme dönüşmüştür. Bu sistem kendi dışındakini “gelenek” olarak kurgulamış, geleneğin karşısında üstünlük iddiasını taşımıştır. Bu bağlamda modernlik önceki toplumsal örgütlenme biçimlerinden farklı niteliğe sahiptir.² Sosyolojik anlamda modernite, geleneksel toplum düşüncesinden hareket etmekte ve genellikle teknoloji ile değerlerdeki değişimle başlatılmaktadır.^{3,4}

Türk modernleşmesinin başlangıcı için net bir tarihleme yapmak güçtür. Zira Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren görülen değişim unsurları modernleşme hareketinin birer uzvu olarak düşünülebilir. Ancak Türk modernleşmesini anlayabilmek için kurumların ve toplumsal tarihin farklı dönemlerini ayrı ayrı incelemek zarureti kaçınılmazdır. Modernleşme olgusunun başladığı ve yükselişe geçtiği alanlar ve buna neden olan etkenler incelenirken bazı olayların kronolojik takibi konuyu daha anlaşılır kılmaktadır.

On beşinci yüzyılda oluşmaya başlayan “Yeni Avrupa” kendine özgü özelliklerini almaya başlamış ancak henüz Osmanlı Devleti’nde yeni Batı uygarlığının etkisi duyulmamıştır. On yedinci yüzyılın başlarında Batı Avrupa’daki gelişmeler, Osmanlı’yı daha ziyade ekonomik olarak etkilemiştir. Avrupa ekonomisinde ortaya çıkan değişimle feodal ekonomi yerini kapitalist ekonomiye bırakmış, sanayi devrinin ilk evresine girilmiştir. Batı’da ortaya çıkan bu gelişmelerin Osmanlı Devleti’ne yansımaları, sonraki yüzyıllarda birçok unsur üzerinde kendini göstermeye başlamıştır.⁵ Askeri alandaki yenilgiler, Osmanlı’nın yüzünü Batı’ya çevirmesinde etkili unsur olmuştur. On sekizinci yüzyılda Osmanlı’nın yeni bir merakla izlediği Avrupa Aydınlanma Çağında hızlı bir değişim sürecindeydi. On yedinci yüzyılın sonu, On sekizinci yüzyılın başlarına denk gelen bu dönemde Osmanlı için değişim açısından en önemli yüzyıldır. Osmanlı Devleti Avrupa’da ortaya çıkan hem sanayileşme sürecinden hem de Fransız İhtilalinden olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı’nın askeri teknoloji alanındaki üstünlüğünü kaybetmesi önce

¹ Abdel Jeanniere, “Modernite Nedir?”, *Modernite versus Postmodernite*, çev., Nilgün Tatal Küçük, der., Mehmet Küçük (Ankara: Vadi Yayınları, 1994), 16.

² Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş* (İstanbul: Küre Yayınları, 2005), 10.

³ Robert Hollinger, *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, çev., Ahmet Cevizci (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005), 45.

⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev., Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 509.

⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 43.

Avrupalılarla aynı düzeyde, daha sonra da onlarınkinden daha düşük seviyede silahlar ve taktikler kullanarak savaşmasını doğurmuştur.⁶ Bu durum da ağır yenilgiler ve toprak kayıplarını beraberinde getirmiştir.

Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmalarından itibaren Batı'nın askeri ve teknik üstünlüğü takip edilmiş, askeri teknolojide ve orduda yenilikler gündeme gelmiştir.⁷ Osmanlı Devleti'nde bir Batılılaşma politikasıyla ilgili ilk bilinçli adım bu antlaşmalardan sonra olmuştur.⁸ Pasarofça'dan sonra başlayan Lale Devri (1718-1730) Osmanlı'nın Batı'ya yöneldiği ilk bilinçli dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde yönetici tabakanın eski Osmanlı ethosundan koptuğu, halk arasında da benzer değişimlere rastlandığı belirtilmektedir. Lale devrinde Osmanlı dışı açıldığı gibi Batı da kendi dışındaki toplumları tanıma çabasına girmiştir. Bu dönemde Avrupa ülkeleri cazibe merkezleri haline gelmiş, modernleşme çabasında olan diğer ülkeler gibi Osmanlı da kendine model olarak Batılı ülkeleri almıştır. Bu dönemde Batı, Osmanlı için bir model haline gelmiş, böylece Türk modernleşmesinin temel yönü Batılılaşma olmuştur. Kalın'ın da ifade ettiği gibi "Osmanlı'nın Avrupa'yı yeniden keşfi aynı zamanda modernleşmenin keşfi" olmuştur.⁹

Kronolojik olarak bakıldığında, II. Viyana Bozgunu'ndan (1683) Tanzimat Fermanı'na (1839) kadar olan dönem, Türk modernleşmesinin koşullarının oluştuğu evredir. Devletin artık eski gücünde olmadığını farkına varılması ve yeniden güçlenebilmek için harekete geçilmesi modernleşme sürecinin başlangıcını oluşturmuştur.¹⁰ Dolayısıyla 18. yüzyılda yenileşme faaliyetlerinin motivasyon kaynağı, devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmaktır. Batılılaşmayla eşdeğer görülen yenileşme anlayışı bu dönemde yerleşmeye başlamıştır.¹¹ Sonraki süreçte ise modernleşme, yönetici elitin topluma "dikte ettiği" bir politika halini almış, yönetici elitlerin hem ideolojisi hem de güçlerinin yegane meşruiyet kaynağı olmuştur.^{12,13} Bu bağlamda, Tanzimatla başlayan süreçte bürokrat sınıfın toplumu düzenlemek için modernleştirme müdahaleleri olan toplum mühendisliği öne çıkmıştır.¹⁴ Osmanlı tarihinde Batılılaşma ve modernleşme çağı olarak bilinen 19. yüzyılda Osmanlı aydınları önceki yüzyıla göre yoğunluğunu artıran bir değişim arayışı içerisine girmişlerdir.¹⁵ Bu süreçte, değişen dış dünyanın zorlamalarının yanında Osmanlı konumunu yeniden değerlendirmeye ve Avrupa'yı eşdeğer, hatta bazı alanlarda üstün kabul etmeye başlamıştır.

⁶ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu (1700–1922)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 74.

⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1994), 25.

⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004), 46.

⁹ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 125.

¹⁰ Vahdetin Engin, "Türk Modernleşmesinin İlk Safhaları", *Türk Modernleşmesi*, der., Arif Kolay (İstanbul: Yeditepe, 2013), 12.

¹¹ Uğur Kurtaran, "18. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Çalışmaları ve Avrupa Algısı (1700-1754)", *Osmanlı Modernleşmesi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 18.

¹² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 25. baskı (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006), 28.

¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, çev., Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 78.

¹⁴ Halis Çetin, *Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003), 194.

¹⁵ Cengiz Güleç, *Türk Modernleşmesinin Serencamı* (Ankara: Pusula Yayınevi, 2016), 59.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa'nın kültür ve medeniyetini konu alan ve yenileşme sürecinde etkili olmuş sefaretnamelerin Türk modernleşmesindeki işlevlerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, 1720 yılında Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin *Fransa sefaretnamesi* ile 1838 yılında Paris'e gönderilen Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa risalesi* tarihsel sosyoloji perspektifiyle söylem analizi yöntemiyle incelenecek, her iki metnin Osmanlı modernleşmesi üzerindeki etkileri sosyolojik bağlamda tartışılacaktır.

Bu iki sefaretnamenin örnek olarak seçilmesinin birkaç sebebi bulunmaktadır. *Fransa sefaretnamesi*, yenileşme arayışlarının henüz başlangıcında kaleme alınmış, önemli Lale Devri metinlerinden biridir. Matbaacılık ve güzel sanatlar gibi alanlarda Batı'daki yenilikleri Osmanlı'ya tanıtan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin gözlemleri modernleşme tarihi açısından kıymetli bir kaynaktır. *Avrupa risalesi* ise ondan yaklaşık yüzyıl sonra Tanzimat dönemi içerisinde yayımlanmıştır. Mustafa Sami Efendi'nin eseri; eğitim, sağlık, engellilerin eğitimi, akıl hastalarına yaklaşım gibi konularda Avrupa'nın kurumsal yapılarını tanıtmış, sosyal politika önerileri sunarak Osmanlı'da kurumsal yeniliklerin öncüsü olmuştur. Yüzyıl arayla yazılan iki sefaretnamenin vurguladıkları unsurlar, yenileşme hareketlerindeki itici kuvvetin değişiminin izini sürmeye imkân sağlayacaktır.

1. Yöntem

Sefaretnamelerin Türk modernleşme sürecindeki etkilerini anlamayı amaçlayan bu çalışma tarihsel sosyoloji perspektifiyle arşiv ve kaynak taramasına dayanan bir söylem analizi olarak tasarlanmıştır. Söylem analizi, söylemin kendisini, yapısını ve işlevlerini incelemek, farklı kişi ve zımnalara göre sonuçlarını saptamak amacıyla yürütülen bir araştırma yöntemidir.¹⁶ Aynı zamanda söylem analizi, bir metindeki satır aralarını okuma sanatı olarak da ifade edilebilir. Tarihi belgeler sosyoloji araştırmaları için önemli veri kaynakları arasındadır. Dolayısıyla tarihi belgelerin içeriklerinin titizlikle ve sistematik bir biçimde sosyolojik muhayyile ile analiz edilmesi önemlidir. Bu bağlamda çalışma, “büyük ölçekli yapıların ve uzun erimli değişim süreçlerinin doğası ve etkileri konusunda süregiden disiplinlerarası bir araştırma geleneği”¹⁷ olarak tanımlanan ve tarihsel karşılaştırmalı araştırmanın bir parçası olarak ele alınan *tarihsel sosyoloji* perspektifiyle yürütülmüştür.¹⁸ Başta kurucu sosyologlar olmak üzere birçok sosyolog tarihsel olaylara, dönemlere sosyolojik açıdan yaklaşmış ve tarihsel sosyolojinin alt yapısını oluşturmuştur.¹⁹ Tarihsel sosyoloji, “tarihsel verilere bir yaklaşım, geçmişi sosyolojik modeller ve kuramlar açısından anlamaya ve açıklamaya çalışan bir tarihçilik

¹⁶ Türker Baş ve Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 31.

¹⁷ Can Cengiz, “Tarihsel Sosyolojide Yöntemi Bulmak ya da Doğan Ergun Üzerine Bir Deneme,” *Folklor/edebiyat* 17/66 (2011).

¹⁸ W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, çev., Sedef Özge (İstanbul: Yayınodası, 2010), 620.

¹⁹ Hüseyin Bal, *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014), 123.

tarzıdır”.²⁰ Tarihsel sosyoloji, tarihsel verilere dayanarak toplumsal çözümler yapmakta, böylece tarih ve sosyoloji disiplinlerinin birbirlerine yakınlaşmasını sağlamaktadır.^{21,22} Bu çalışmada, Weber’in anlama (verstehen) üzerine yoğunlaşarak sosyolojik incelemenin “toplumsal etkinliği yorumlayarak anlamak” olduğu görüşü temel alınmaktadır.²³ Weber için anlama, araştırmacının kendisini metnin yazarının öznel tecrübesi içine yerleştirmesini değil, metnin üretildiği ortama yerleştirmesini gerektirir.²⁴ Dolayısıyla metin-bağlam ilişkisini yorumlayarak anlamak önem kazanmaktadır.

Theda Skocpol, tarihsel sosyolojik incelemenin aşağıdaki dört özelliğın hepsini veya bazılarını içermesi gerektiğini belirtmektedir:

“i) Toplumsal yapılar veya süreçlerle ilgili sorular sormak, ii) Süreçleri zamana göre ele alarak sonuçların nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklığı dikkate almak, iii) Bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkması ve bunlardan anlam çıkarmak için önemli eylemlerin ve yapısal bağlamların etkileşimine dikkat etmek, iv) Özgül türden toplumsal yapıların ve değişim kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini aydınlatmak.”²⁵

Bu çalışmada Neuman’ın önerdiği altı aşamalı süreç izlenerek tarihsel sosyolojik analiz söylem analizi temelinde gerçekleştirilmiştir.²⁶ Buna göre ilk aşamada *araştırma nesnesinin kavramlaştırılması* adımı yer almaktadır. Bu araştırmanın kavramsal çerçevesi modernleşme olarak belirlenmiştir. Bu aşamada modernleşme kuramının ardından Türkiye’de modernleşme sürecinin başlangıç safhası üzerinde durulmuştur. İkinci aşama olan *kanıtların saptanması*, araştırmada kullanılacak tarihi belge veya verilerin neler olduğunun belirlendiği aşamadır ve bu çalışma için sefaretnameler birincil kaynaklar, sefaretnameler hakkında yapılan çalışmalar ve modernleşme çalışmaları ikincil kaynaklar olarak belirlenmiştir. Bu aşamada evreni sefaretnameler olan araştırmanın örnekleme de belirlenmiştir. Nitel araştırmalarda, “araştırma amacına dayanan ve belirli bir özelliğe bağlı olarak seçilen öğelerden oluşan” amaçsal örneklem yaygın olarak kullanılmaktadır.²⁷ Bu çalışmada da sefaretnameler içinde Türk modernleşme sürecindeki etkileri dikkate alınarak amaçlı örneklem usulüyle *Fransa sefaretnamesi* ile *Avrupa risalesi* incelenecek metinler olarak seçilmiştir. Üçüncü aşamada *kanıtların niteliğinin değerlendirilmesi* yer almaktadır. Belgelerin güvenilirliği, temsil gücü ve tarihsel

²⁰ Mariampolski ve Hughes’in 1978 tarihli çalışması için bkz. W. Lawrence Neuman, a.g.e., 620.

²¹ Teyfur Erdoğan, “Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi ve Eleştirisi,” *İnsan ve Toplum Dergisi* 11/4 (2021), 162. (erişim 12.05.2025).

²² Şafak Sağlam, “Tarihsel Sosyoloji: Bütünü Görebilmek Adına Bir Yöntem,” *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2018).

²³ Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev., Özer Ozankaya (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 10.

²⁴ Anthony Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitivist Eleştirisi*, çev., Ümit Tatlıcan ve Bekir Balkız (İstanbul: Paradigma, 2003), 81.

²⁵ Theda Skocpol, “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi,” *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler*, çev., Ahmet Fethi, der., Theda Skocpol (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 2.

²⁶ Neuman, a.g.e., 616-620.

²⁷ Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2012), 99.

bağlamının değerlendirildiği bu aşamada *Fransa sefaretnamesi* ve *Avrupa risalesi* metinlerinin içerikleri incelenmiş, amaçları, hangi bağlamda yazıldıkları vb. hususlara cevap aranmıştır. Bu aşamada metinlerin salt tarihi belgeler olmadığı, sosyolojik bağlam içinde üretilen *anlam taşıyıcıları* oldukları düşüncesi eşlik etmiştir. Dördüncü aşama olan *kanuların düzenlenmesi* adımıyla metinlerin içeriği temalara göre (örneğin; eğitim, sağlık, kültürel hayat vb.) ayrıştırılarak modernleşme açısından analiz edilmiştir. Bu aşamada her iki sefaretname ayrı ayrı analiz edilmiştir. Beşinci aşama olan *sentez oluşturma* aşamasında iki sefaretnamenin benzer ve farklı yönleri, modernleşme sürecindeki yerleri hakkında bir sentez yapılmıştır. Bu aşamada Türk modernleşmesinin yalnızca yapısal bir süreç olmadığı, aynı zamanda kültürel ve zihinsel bir süreci içerdiği tartışılmıştır. Altıncı ve son aşama olan *rapor yazma* aşaması araştırmanın akademik bir metin haline getirilmesini ifade etmektedir. Giriş, kavramsal çerçeve, yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç başlıkları kullanılarak bulgular bilimsel bir metin haline getirilmiştir. Bu aşamalar, araştırma için metodolojik bir tutarlılık sağlamanın yanında, tarihi verilerin analitik olarak değerlendirilmesine imkân sağlamıştır.

2. Bulgular

Bu başlık altında, araştırmanın örneklemini oluşturan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin *Fransa sefaretnamesi* ile Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa risalesi*'nin içerikleri değerlendirilmektedir. Her iki eserin içeriği beş başlığa ayrılarak sunulmuştur. Altıncı başlıkta modernleşme açısından genel değerlendirmelere yer verilmiştir. Ancak iki sefaretnamenin içeriğine odaklanmadan önce genel olarak sefaretnamelerin işlevleri ve kısa tarihçeleri hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Sefaretnameler

On sekizinci yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, Avrupa kurumlarını doğrudan almak veya kendi kurumlarını kısmen onlara benzetmek düşüncesiyle çeşitli reform girişimlerine başlamış ve bu doğrultuda Avrupa'nın farklı bölgelerine elçiler göndermiştir. Cülus, doğum, savaş ilanı veya dostluk teklifi gibi diplomatik amaçlarla gönderilen bu elçiler "fevkalade elçi" ünvanını taşırdı. Osmanlı, dost ve düşman ülkelerin durumundan bu elçiler vasıtasıyla haberdar olurdu.^{28,29,30} Elçilik görevi belli bir sınıfa özgü olmayıp, görevin içeriğine göre çeşitli mesleklerden ve sosyal saygınlığı olan kişiler arasından belirlenirdi.³¹

Osmanlı'da başka ülkelere elçi gönderme geleneği ilk dönemlerden itibaren var olmuş, ancak sefaretname yazımı daha geç tarihlerde başlamıştır. İlk sefaretnamenin on

²⁸ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları: Nizam-ı Cedit* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 163.

²⁹ Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1968), 9.

³⁰ Kemal Beydilli, "Sefaret ve Sefaretname Hakkında Yeni Bir Değerlendirme," *Osmanlı Araştırmaları* 30 (2007): 9.

³¹ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 23.

beşinci yüzyılda yazıldığına yönelik aktarımlar olsa da on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren sefaretname yazımının sıklaştığı bilinmektedir. Günümüzdeki veriler kırktan fazla sefaretname olduğunu göstermektedir. Ancak sayı konusundaki farklı görüşler, zamanla yeni metinlerin ortaya çıkarılmasından kaynaklanmaktadır.³²

Elçiler, gittikleri ülkede siyasi temasların yanında sosyal ve kültürel hayata da dahil olurlardı. Görevleri gereği, gözlemlerini döndüklerinde sefaretname adıyla rapor olarak Sadarete sunarlardı. Bu eserler, vakayinamelerin yerini tutan önemli belgeler olarak, siyasi gelişmelerden ziyade sosyal, kültürel hayata ve protokol ayrıntılarına odaklanmıştı. Bu yönüyle sefaretnameler Avrupa'nın kültürel dokusunun ve bu dokunun Osmanlı toplumuna etkisinin anlaşılabilmesi açısından kıymetli yazılı kaynaklardır. Türk modernleşmesinin temel karakteristiği olan Batılılaşma düşüncesinin yayılmasına hizmet eden sefaretnamelerin çoğu, on yedinci yüzyıldan sonra Avrupa'ya gönderilen elçiler veya yanlarında bulunan diğer sefaret görevlileri tarafından kaleme alınmıştır. Batı ile henüz doğrudan teması bulunmayan Osmanlı toplumu için, bu eserlerdeki betimlemeler Avrupalıların yaşam tarzı ve medeniyetleri hakkında güvenilir bilgi kaynakları olmuştur. Sefaretnameler aracılığıyla Batı'daki yenilikler Osmanlı'ya taşınarak uygulanmaya çalışılmıştır.

Çoğunlukla hacim olarak küçük, içerik olarak betimsel özellikleri olan bu eserler, elçilerin görevlendirildikleri başkentler ile güzergahlarındaki şehirlere ilişkin gözlemlerini içermektedir. Bu gözlemler, Batı medeniyetinin Osmanlılar tarafından tanınmasında etkili olmuş, yenilik ve reform girişimlerini beslemiştir. Özellikle 18. yüzyıl sonrası Türk modernleşmesini ve Batılılaşma sürecini anlamak için sefaretnamelerin sosyolojik açıdan incelenmesi önem taşımaktadır.

Sefaretnameler hakkında çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Yabancı dillere çevirisi yapılan, orijinal metinleri yayımlanan, kitap, makale veya tezlere konu olan çok sayıda sefaretname çalışması bulunmaktadır. Konuyla ilgili ilk çeviri, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin *Fransa sefaretnamesinin* 1757'de Julien Galland tarafından Fransızca'ya aktarılmasıdır.³³ Çakı'nın özetlediği gibi, Osmanlı güçlü olduğu dönemlerde Avrupa devletleri ilişkileri geliştirmek için İstanbul'da elçilikler kurmaya çalışmış; güç kaybı başladığında ise Osmanlı Batı ile kurduğu ilişkilere daha çok ehemmiyet göstermeye başlamıştır ve daimi elçiliklerle birlikte sefaretnameler bu dönemde özel bir değer kazanmıştır.³⁴

³² Sefaretname sayısı ile ilgili Faik Reşit Unat 46 belge olduğunu söylerken, Azmi Süslü 44 belgeden, Mehmet Alaaddin Yalçınkaya ise 48 sefaretnameden söz etmektedir.

³³ Sefaretnamelerle ilgili yapılmış çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Hasan Korkut, "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (2003).

³⁴ Fahri Çakı, "Türk Sosyolojisinde Bir Geleneksel Düşünce Kaynağı Olarak Sefaretnameler: Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi Örnek Olay İncelemesi," *Sosyal Bilimler Dergisi* 13/2 (Aralık 2011).

Batı'yı yakından tanıma sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen ilk adım Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin 1720'de Paris'e gönderilmesidir.³⁵ Bu ziyaretle birlikte, Avrupa ile ilişkiler öncelikle sosyal yaşam alanında etkisini göstermeye başlamış, 1721'de Paris'te ortaya çıkan moda akımları kısa sürede İstanbul'da kıyafetlerde ve yaşam tarzında yansımalarını bulmuştur. Fransız tarzı mimari ve dekorasyon, özellikle elit çevrelerde görünür olmuştur.³⁶

2.2. Fransa Sefaretnamesi

2.2.1. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi ve Fransa Sefaretnamesi

Edirne yakınlarında dünyaya gelen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yeniçeriler arasından yetişmiş olan Seksuncubaşı Süleyman Ağa'nın oğludur. Gençliğinde Yeniçeri ocağına girmiş, orada yirmisekizinci ortaya mensup olduğu için "Yirmisekiz Çelebi" adıyla anılmıştır. Zamanla Yeniçerilikte ilerlemiş, çorbacı, muhzir başı (bir yere bağlı bulunmayan müstakil, bağımsız bir kumandan), okur-yazar olduğu için Yeniçeri efendisi, darphane nazırı, şıkk-ı salis defterdarı olmuştur.³⁷ Pasarofça görüşmelerine, Osmanlı heyeti ikinci delegeesi olarak giren Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, toplantıya katılmış plan prenslerin elçileri arasında büyük bir ün kazanmıştır. Bu onuru arzulanabilecek birçok kişiye yeğlendikten sonra Fransa elçisi olarak atandığında daha saygın hale getirilmek amacıyla, başhaznedarlık mevkiine yükseltilmiştir.³⁸

"Erbab-ı liyakatten" bir zat olarak tanınan ve aynı zamanda değerli bir edebiyatçı olarak bilinen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Faizi mahlasıyla şiirler yazıyordu. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Osmanlı Devleti'nde İbrahim Müteferrika ile beraber ilk matbaayı kuran Mehmed Said Efendi'nin babasıdır. Patrona Halil isyanından sonra Kıbrıs'a sürülmüş ve 1732 yılında Kıbrıs'ta vefat etmiştir.³⁹

Karlofça ve Pasarofça antlaşmalarıyla Osmanlının toprak kaybetmesi güçlü devlet imajını da zayıflatmıştır. Bu tarihlerde Batı'nın ileri teknolojisiyle tanışan Osmanlı ordusunun, bu teknolojiyi alabilmek amacıyla Avrupalı uzmanlarla yakın teması başlamıştır. Bu sıralarda İstanbul'da Fransız büyükelçisi olarak, görevi süresince Osmanlı-Fransız ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuş olan Marquis de Bonnac bulunmaktadır. Dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa ile de yakın ilişkiler kurmayı başarmıştır. Bu sırada Sultan III.Ahmed ilişkilerin olumlu seyrettiği Fransa'ya bir elçi

³⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004),19.

³⁶ Lewis, a.g.e., 47.

³⁷ Abdullah Uçman, 28. *Çelebi Mehmet Efendi Sefaretnamesi* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1975), 9.

³⁸ Gilles Veinstein, *İlk Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Anıları: "Kâfirlerin Cenneti"*, çev., Murat Aykaç Erginöz (İstanbul: Ark Kitapları, 2002), 30.

³⁹ Beynun Akyavaş, *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa sefaretnamesi* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993), 6.

göndermeye karar vermiştir. Bu görev için liyakatli bir isim aranmış ve dönemin ileri gelen isimleri arasında otoritesiyle ve bilgi birikimiyle tanınan ve Osmanlılığı Avrupa’da iyi temsil edeceğine inanılan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi seçilmiştir.⁴⁰

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, oğlu Sait Efendi ve beraberindekiler ile 1720 yılının Ekim ayında gemi ile kırk altı günlük bir yolculuk ile Toulon’a varmıştır. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, gittiği günden dönüşüne kadar (8 Ekim 1721) olan hatıra ve izlenimlerini kendisine has bir üslupla *Fransa sefaretnamesinde* anlatmıştır.^{41,42} Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Osmanlı sefaretnameleri arasında edebi ve tarihi değeri bakımından değerli bulunan bu sefaretnameyi Sultan III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa’ya takdim etmiştir. Elçilik raporu olarak sunduğu bu sefaretnamede, Fransa’nın sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik vb. birçok yönleri hakkında bilgi vermektedir.

Avrupa’ya gönderilen elçilerin en renklisi ve en çok dikkat çekeninin Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi olduğu ve dönemin yenileşme hareketlerine büyük bir esin kaynağı olduğu ifade edilmektedir.^{43,44} “Oğlu Said Efendi’nin İbrahim Müteferrika ile birlikte ilk Türk matbaasını kurmak için gösterdiği gayret elçiliğinin en önemli sonuçlarından biri olmuştur. Paris’te tanıştığı Duc de St. Simon’a yakında İstanbul’da matbaanın açılacağı söylemiştir”.⁴⁵

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Paris’e bakışı, daha önce bir Avrupa kentini görmemiş ve oradaki dili bilmeyen bir insanın gördüklerini aktarma biçimini yansıtmaktadır. Durum böyle olunca Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin tasvirleri ilk etapta maddi kültür unsurlarına yoğunlaşmıştır. Bunlar arasında; şehirler, kaleler, saraylar, bahçeler, teşrihane, tabibhane, opera, kadınlar, rasathane, kilim ve ayna atölyeleri, kanallar, askeri hastane, hayvanat bahçesi öne çıkan unsurlardır. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin bu unsurlarla karşılaşması ve aktarması ‘ilk görüşte aşk’ olarak tasvir edilebilir. Zira gördükleri karşısında yaşadığı şaşkınlık ve hayranlık duyguları eserin tamamına nüfuz etmiştir.

2.2.2. Şehirler ve Kaleler

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, yola çıkış anından Paris şehrine varıncaya kadar geçmiş olduğu şehirler hakkında bilgiler verir. Toulon, Toulouse, Sète, Poitiers, Ambois, Bordeaux şehirleriyle ilgili betimlemeler yapar. Şehirlerin genel görünümlelerinden, şehirden geçen ırmaklardan, kanallardan, yol ve caddelerden bahseder.

⁴⁰Uçman, *a.g.e.*, 11.

⁴¹Unat, *a.g.e.*, 55.

⁴²Hüner Tuncer, “Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Fransa Sefaretnâmesi (1132–33 H./1720–21 M.),” *Belleten* 51 (1987). (erişim 12.05.2025).

⁴³Akyavaş, *a.g.e.*, 6.

⁴⁴Hadiye Tuncer ve Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997), 47.

⁴⁵Zeki Arıkan, “Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, XLIII (İstanbul 2013), s. 551.

Fransa’da gördüğü tüm şehirler arasında Bordeaux ile karşılaştırmaya değer başka bir şehrin olmadığını belirtir. Bordeaux hakkında; konumunun güzel, görünümünün hoş, oldukça kalabalık, ticaret merkezi, halkının çoğunluğunun zengin olduğu gibi bilgiler verir. Bu şehirde ilk defa med-cezir olayını gözlemlediğini anlatır ve “bu olay, inanmak için görmenin gerekli olduğu bir harikadır” şeklinde tasvir eder. Bordeaux’a gelene kadar yollarda kendisine sümbül, menekşe gibi mevisimi olmayan çiçeklerin getirilmesine karşı şaşkınlığını ifade etmiştir.

Bordeaux kalesini ziyaretini de anlatarak kale yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Bordeaux kalesinin mimarisinin, bahçesinin, yapılış tarzının Lale Devri’nde yapılan yapıların mimarisi ve bahçe süslemeleriyle taşıdığı benzerlik bu kalenin Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’yi etkilemiş olduğunu göstermektedir.

Birçok sefaretnamede olduğu gibi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi de *Fransa sefaretnamesinde* Avrupa’da yaygın olan karantina uygulamasından bahsetmiştir. Karantinada bir müddet kaldıktan sonra kendileri için düzenlenen karşılama töreninin ardından başkent Paris’e ulaştıklarını aktarmıştır.⁴⁶ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin en uzun süre kaldığı ve dolayısıyla en geniş yer verdiği şehir Paris’dir. Şehre giriş yaptıklarında karşılama törenlerini ve kralın özel merasim alaylarını anlatırken Paris şehrinin yolları, evleri, sokaklar, kaldırımlar, halkın genel görünümü hakkında detaylı bilgiler verir. Paris’le İstanbul’u sık sık karşılaştırması göze çarpmaktadır. Paris’in İstanbul kadar büyük bir şehir olmadığını, fakat binaların çok katlı olmasının ve sokaklarının kalabalık olmasının büyük bir şehir izlenimi verdiğini ifade eder.⁴⁷

Şehirlerde en çok dikkatini çeken öğeler arasında; saraylar, kaleler, çeşmeler, ırmaklar, kanallar, köprüler, bahçeler gösterilebilir. Bunların işleyişindeki düzenden hayranlıkla söz eder. Ayrıca hudut boylarında ve sahip oldukları yerlerdeki kalelerin her şeyiyle çok güzel resmedilerek maketlerinin yapıldığını ve bu maketlere bakınca orayı görüyor gibi olduğunu yine hayretle ifade eder.

2.2.3. Saraylar ve Bahçeler

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, kral saraylarıyla bahçelerinin tasvirine sefaretnamesinde geniş yer vermiştir. Bu saraylardan biri Duka Dorliyan’ın (Duc d’Orleans) sarayıdır. Sarayın odalarını dolaşan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, burada bir sürü görülmemiş ufak tefek kıymetli şeyler (süs eşyaları) olduğunu söyler. Saray bahçesindeki fiskiyelere hayranlığını dile getirir. Saraylarla ilgili izlenimleri en geniş olarak Versailles Sarayı’nı anlattığı kısımda yer alır. Versailles Sarayı’nı daha ilk görüşte duyduğu hayranlığı “anlatılması mümkün değildir” sözleriyle dile getirir. Saray bahçesindeki ağaçlıklı yollar, havuzlar, fiskiyeler, şadırvanlar, heykeller en çok dikkatini celbeden unsurlardır. Bilhassa havuzlar ve fiskiyeleri detaylıca tarif etmektedir. Bu sarayın bahçesinde görmüş olduklarının başka herhangi bir saray bahçesinde rastlanılamayacak şeyler olduğunu ifade ederek bahçedeki diğer üç sarayı da detaylıca ve hayranlıkla anlatır. Bunlardan Trianon Sarayı, diğerlerinin aksine tek katlı olup gönül açan bir

⁴⁶ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *a.g.e.*, 21.

⁴⁷ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *a.g.e.*, 73.

saraydır. Bahçe düzenlemesini o kadar beğenmiştir ki anlatmak için “tabiri mümkün değildir” ifadesini kullanır. Marly sarayından da diğer saraylar gibi çok etkilenmiştir. Bu etkilenme ile beraber “dünya müminin zindanı, kafirin cennetidir” hadisini hatırladığını söylemiştir. Saray gezilerinde kuş evleri ve yabani hayvan kümeslerine de rastladığını, buralarda çok değişik hayvan türleri gördüğünü de aktarır.

Versailles bahçesinin ve buradaki havuzların düzenlenişi sırasında karşılaşılan güçlükler ve yapılan harcamalar hakkında da bilgi verir. İnsanın aklının alamayacağı çeşitli hünerlerle bunu başardıklarını ve benzeri görülmedik bir sanat gösterdiklerini söyler. Sarayın mimari özelliklerini detaylıca anlatır. Saray tasvirinde sıkça mübalağalı ifadeler kullanır. Pencereleler, sütunlar, merdivenler, aynalar, duvarlar vb. “tabir olunmaz” ifadesi ile anlatılmıştır. Versailles Sarayının karşısında inşa edilmiş ahırların büyüklükleri ve düzenli olmaları kendisinde hayranlık uyandırmıştır. Şaşkınlığını ve hayranlığını gizleyemeyerek görevlilere, ahırların böyle gösterişli yapılmasının nedenini sormuştur. Cevap olarak, ahırların özellikle gösterişli yapıldığını, Fransa kralının atlarına hizmet verecek olan bu ahırların bile Kayser saraylarından daha ihtişamlı görünmek maksadını taşıdığını söylemişlerdir.⁴⁸

Berlerbeyi Sarayı'nın dekorasyon ve dış alan süs işlerinde ve gerekse ahırların yapımında Versailles Sarayı'nın saray bahçesi ve ahırları örnek alınmıştır. Bu da bu sefaretmenin etkilerinin 1860'lara kadar uzandığını göstermektedir.⁴⁹

2.2.4. Kadınların Toplumsal Konumu

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa gözlemlerinde dikkatini çeken ve uzun uzun yer verdiği konuların başında Fransa'daki kadınların toplumsal konumu gelmektedir. Paris'le İstanbul'u karşılaştırırken Paris'in aslında İstanbul'dan küçük bir şehir olduğunu ancak sokakların kalabalık olmasının şehrin büyük olduğu yönünde bir yanılsama oluşturduğunu ifade eder. Sokakların kalabalık olmasının en büyük sebebinin ise kadınların dışarıda çok vakit geçirmesi ve iş hayatında yer almaları olduğunu söyler. Sokaklarda kadın erkek karışık olduğu için şehrin daha kalabalık görüldüğünü belirtir. Fransa'da kadınların itibarının erkeklerden daha üstün olduğunu, kadınların istediklerini yaptıklarını, istedikleri yerlere gittiklerini aktarmaktadır. “En asil beyzadeler bile en düşkün kadına haddinden fazla hürmet gösterirler. Bu vilayetlerde kadınların hükümleri geçerlidir” ifadeleriyle gözlemlerini aktarır.⁵⁰

Bununla birlikte kadınlar tarafından kendilerine gösterilen yüksek ilgiden de söz etmiştir. Karşılama törenini anlatırken kadınların çok fazla sayıda oluşu sefirin dikkatini çekmiştir. Paris halkı ve özellikle kadınlar daha önce Müslüman görmedikleri ve özellikle Osmanlı kıyafetlerini enteresan buldukları için elçi ile beraberindekilere büyük ilgi

⁴⁸ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *Fransa sefaretnamesi*, haz., Şevket Rado (İstanbul: Hayat Tarih Mecmuası Yayınları, 1970), 68.

⁴⁹ Baki Asiltürk, *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 34.

⁵⁰ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *a.g.e.*,25.

göstermişlerdir. Paris’te kaldıkları süre boyunca, Ramazan’da iftarda ve teravihte kendilerini izlemek için çok sayıda Fransız kadınının, kaldıkları konağa adeta akın ettiğini de aktarmaktadır. Halkın Türklere gösterdiği alaka o denli fazladır ki, özellikle kadınlar, heyetin kaldığı konağa yemek yiyişlerini bile izlemeye gelmişlerdir. Bu durum kendilerinin tuhafına gitse de Fransızlar için yemek yemeyi seyretmenin adet olduğunu söyleyerek bu tekliflere çaresiz izin verdiklerini belirtmiştir.⁵¹

2.2.5. Opera

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin sefaretnamesinin en ilgi çekici kısımlarından biri opera sanatını anlattığı kısımdır. Opera denilen özel bir eğlence olduğunu, oraya gitmek için insanlar arasında büyük bir yarış olduğunu, tüm soyluların oraya gittiğini, kralın da zaman zaman orada bulunduğunu aktarır. Daha sonra kendisinin operaya gidişini ve gördüklerini tasvir eder. Muazzam bir kalabalık olduğunu belirtmek için “buradaki kalabalığın kenttekenden daha fazla” olduğunu söyler. Çok sayıda müzik aletinden ve içerisinin aydınlatmasından bahseder. Bu aydınlatmayı “tabir olunmaz” güzellikte bulur. Operanın içeriğinden ve nasıl icra edildiğinden bahsederken daima abartılı ifadeler kullanmakta ve gördüklerinin anlatılmaz şeyler olduğunu yinelemektedir.⁵² Opera karşısında abartıya varan değerlendirmeleri o dönemde Osmanlı’nın yabancı olduğu bir eğlence şeklini anlatmasından kaynaklı olduğu ifade edilebilir.

2.2.6. Teşrihane ve Tabibhane

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, kralın bahçesi hakkındaki gözlemlerini aktarırken buradaki teşrihhaneye ve tabibhaneye dikkatleri çeker. Kralın bahçesi birkaç daireden ibarettir. Bir dairesi *teşrihane* (anatomî dairesi), bir bölümü *tabiphane*dir.

Teşrihhanede anatomî dersi vermekle görevli bir profesör bulunduğunu, çeşitli kuşlar ve dört ayaklı hayvanların açılması yapıp özel bir odaya konulduğunu, kendisine de bu şekilde incelenen bazı hayvanların gösterildiğini anlatır. Gerçeğe benzetme konusunda bir hayli başarılı olduklarını dile getirdikten sonra “insan dikkat ve uygulamaları konusunda haksızlık edemiyordu” ifadesiyle hayranlığını yineler.

Tıp bilimlerine ayrılan bölümün (tabibhane) başında da yine aynı alandan bir profesör bulunduğunu, odaların ilaç şişeleriyle dolu olduğunu, bu ilaçların karada ve suda dünya üzerinde ne kadar taş, bitki, mineral, tuz vb. varsa hepsini kapsadığını, burada bulunamayacak bir şeyin olmadığını ifade eder. Dünyanın dört bir yanından tıpta kullanılan ne kadar bitki varsa hepsinin getirildiğini, bilmeyen ve hiç görmemiş birine bir tanımla açıklanması mümkün olmayan olağanüstü bitkiler gördüğünü dile getirir. Dünyanın farklı bölgelerinden getirilen bitkilerin korunabilmesi için özel olarak yapılmış seraları da bu bölümde anlatır. Paris ikliminin tüm bitkilere uygun olmadığını, bitkinin ihtiyaç duyduğu sıcaklığın bu seralarda oluşturulduğunu aktarırken amaca ulaşmak için

⁵¹ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *a.g.e.*,36.

⁵² Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *a.g.e.*,52.

harcanan çabaya dikkat çekerek Fransızların bu çabasına hayranlığını dile getirmiştir.^{53,54}

2.2.7. Askeri Hastane, Rasathane, Kilim ve Ayna Atölyeleri, Hayvanat Bahçesi

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, yaralı ve hizmet dışına alınan askerlerin bakıldığı askeri hastane hakkındaki gözlemlerini anlatırken “burada çok kusursuz bir düzen” gördüğünü ifade eder. Hasta sayısından, yatakların düzeninden, temizlikten, yemeklerin özelliklerinden, muftak ve fırından, dinlenme yerlerinden ayrı ayrı bahsederken buradaki sistemden etkilendiği hissedilir.⁵⁵

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin anlatımıyla, Paris’teki rasathane XIV. Louis tarafından, meşhur astronom Cassini için yaptırılmıştır. Burası üç katlı olup, her katında çeşitli gözlem araçlarıyla dolu türlü türlü odalar vardır. Burada gördüğü astronomi ve geometri materyallerinin fazlalığı karşısında şaşkınlığını gizleyemez.

Krala ait kilim ve ayna atölyelerini gezen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, kilimlerin mükemmelliği karşısında hayretini ifade etmekten geri duramaz. Kilimlerdeki manzara ve insan tasvirindeki canlılık onu büyüler. “Ne kadar anlatılsa tasavvur olunanndan ziyadedir, onları görmemle parmağımı ısırمام bir oldu” ifadesini kullanır. Kilimlerde işlenen desenlerin gerçek duyguyu yansıttığını, en başarılı ressamaların bile böylesine bir hüner sergileyemediklerini dile getirir. Kralın ayna atölyesindeki aynaların özelliklerini anlatan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi buradaki çalışmalara ve bilhassa büyük aynalara hayran kaldığını ifade edecek anlatımlar kullanır.⁵⁶

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, avlanmak için gittikleri ormanın güzelliklerini anlatır ve buradaki hayvanat bahçesinde yer alan hayvanların çeşitliliğinden ve acayipliğinden bahseder. “Nice görmediğimiz hayvanlar ve kuşlar gördük ki hayran olduk” diyerek şaşkınlığını ve hayretini ifade eder.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi tüm bunların dışında Paris’te çok sayıda saray, kilise, kütüphane ve olağanüstü birçok şey gördüğünü, bunların saymakla bitmeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁷ Sefaretnamenin sonunda kralla vedalaşmalarını ve Paris’ten ayrılışını anlatarak 8 Ekim 1721 tarihinde İstanbul’a ulaştıklarını belirtmiştir.

2.2.8. Modernleşme Açısından Genel Değerlendirme

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Sefaretnamesi, Osmanlı sefaretnameleri arasında üzerinde en çok durulmuş olanlardan biridir. Bu sefaretname, Osmanlı Tarihi’nin batılılaşma fikriyatı üzerinde ciddi bir yere sahiptir. Avrupa’yı bizzat gezip görmüş değerlendirmiş insanların sayısının çok az olduğu bir devirde, bu eser Osmanlı devlet adamları için bir program niteliği taşımıştır. Eserin içeriği, bu dönem için önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir. Bu sefaretnamenin Osmanlı toplumuna faydalı

⁵³ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *a.g.e.*, 70.

⁵⁴ Hasan Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa* (İstanbul: Gökkuşbu, 2007), 137.

⁵⁵ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *a.g.e.*, 50.

⁵⁶ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *a.g.e.*, 72.

⁵⁷ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, *a.g.e.*, 70.

sonuçları olmuştur. Bununla birlikte, modernleşme tarihinde Batı taklitçiliği olarak anılacak olgunun tohumlarının atıldığı eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Görünüşte yenileşme/modernleşme/batılılaşma anlayışı, Türk modernleşmesinin şekil üzerinden bir ihtida projesi olarak sürmesine zemin hazırlamıştır.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin beraberinde getirdiği birçok köşk ve lale bahçesi planlamasının uygulanması için İstanbul'da geniş bir imar faaliyetine girişilmiştir.⁵⁸ Versailles Sarayı ve bu saray ile ilgili yazdıkları, memlekette de benzeri düzenlemelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Sadabad'da inşa edilen köşklere başka; Beylerbeyi Sarayı'nın iç ve dış süslemelerinde, bahçe düzenlemesinde ve ahırların yapımında Versailles Sarayı'nın bahçesinin ve ahırlarının örnek alındığı görülmektedir. Bununla birlikte güzel sanatlar alanında yenilikler, ilk botanik ve hayvanat bahçesi, piyango ve müzecilikle ilgili uygulamaların da Osmanlı'da tanınmasına yol açmıştır.⁵⁹ Turhan, *Fransa sefaretnamesinin* Osmanlı topraklarında *Frenkleşme modası* başlattığını, Lale Devrinde Türklerle Fransızlar arasında bir samimiyet kurulduğunu, Fransa'ya gönderilen elçilerin döndükten sonra orada gördüklerini uygulamaya çalıştıklarını, bu nedenle Lale Devri'nin Avrupa Medeniyetinin Osmanlı'da yayılması için önemli bir dönem olduğunu belirtmekte; Sadabad kasırlarının düzenlenmesinde olduğu gibi siyasi çevrelerde de hep Fransızlığın taklit edildiğini ifade etmektedir.⁶⁰

Fransa sefaretnamesinin Osmanlı halkı üzerindeki etkisini Berkes şöyle anlatmaktadır;

“Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin getirdiği planlarla yüksek tabaka Osmanlı'da yapılan köşklere lale bahçeleri arasında yeni bir dünyanın güzelliklerini ve zevkini tadar, kendilerini yeni bir düzen döneminin eşiğinde sanırlarken, devlet sorunları Galata ve İstanbul kahvehanelerinde ve meyhanelerinde yeniçeri askerleri arasında da tartışılacak kadar bir açıklık dönemi gelmiş bulunuyordu. Yönetici tabakasında olduğu kadar halk arasında da yeni bir düşünce ve tartışma havasının başladığı görülmektedir. İslamlık, Osmanlılık, gaza, savaş ve ahiret dünyalarının dışında yeni maddi bir dünyanın varlığı duyulmaktaydı.”⁶¹ Şerif Mardin, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin getirdiği bu yaşayış tarzını, bir üst kesimin imtiyazı ve aynı zamanda mahalli kültürün kösteklenmesi olarak algılayan İstanbul'un alt ve orta sınıflarının, devletin bu sırada ortaya çıkan zaafı karşısında yeniçerilerle ve sadrazamın düşmanlarıyla birleşerek ayaklandıklarını (1730 Patrona Halil İsyanı) anlatırken, “Batı'yla kurulan ilişkileri halkın yararlarının unutulması olarak değerlendiren, Osmanlı toplumunun içinden

⁵⁸ Asiltürk, *a.g.e.*, 28.

⁵⁹ Gürsoy Şahin, “Osmanlı Sefirlerinin Gözündeki Avrupa İmajı ve Bu İmajın Şekillenmesindeki Etkiler,” *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, haz., Seyit Sertçelik, Haldun Eroğlu ve Melek Sarı Güven (Ankara: Turhan Kitabevi, 2008), 838.

⁶⁰ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 136.

⁶¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 44.

kaynaklanan bu itişin cumhuriyete kadar sürecek olan Batılılaşma ile birlikte gelen bir etki-tepki mekanizmasının ilk örneğini teşkil ettiğini” belirtmektedir.⁶²

Veinstein, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin olayların görünen kısımlarıyla ilgilendiğini ve yaklaşımının hep somut düzlemde olduğunu ifade etmekte, bilim alanında bile kuramlara yer vermediğini, kurumlardan (kralın bahçesi, gözlemevi...) ve bilimlerin gelişiminin maddi temelini oluşturan araçlardan sıkça söz ettiğini vurgulamaktadır. Herhangi bir şey söz konusu olduğunda, teknik tarafın onda ilgi uyandırdığını, anlatımlarında da bunları anlaşılır bir şekilde dile getirdiğini söylemektedir.⁶³ Veinstein'ın da ifade ettiği gibi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa ile ilgili yorumları genel olarak değerlendirildiğinde, sefirin Fransa karşısında hayranlık, şaşkınlık ve takdir duygularının ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle Paris'te gördüğü şeyleri anlatırken, mübalağalı kelimeler kullanması, “naziri görülmemiştir, tadad olunmaz” (eşi benzeri yoktur, görülmedikçe tasvir edilemez) gibi hayret ifadelerini çok sık kullanması da bu hayranlığı yansıtmaktadır. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin dikkatlerinin çoğu zaman yüzeyde/görünende/biçimde kaldığı dikkat çekmektedir. Bu sefaretnameden sonraki sefaretnamelerde bu kadar hayret ve coşku ifadelerine rastlanmadığı ifade edilmektedir. Bu durumun diğer elçilerin ilgisizliklerinden değil, birçok şeyi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'den öğrenmiş oldukları için, karşılaştıklarında tanıyor olmanın verdiği kabulden kaynaklandığı söylenebilir.⁶⁴

O zamana kadar Avrupa hakkında duyuma dayalı yüzeysel bilgiye sahip olan Osmanlı için bu metin Batı dünyasını yakından tanıma ve etkilenme sürecinin başlangıcı olmuştur.⁶⁵ *Fransa sefaretnamesi*, Osmanlının Avrupa'yla tanışmasını sağlamanın yanında Fransa'da Osmanlı/Türk kültürünün tanıtılmasında da etkili olmuştur. Sefaretnamenin ana metni 1841 ve 1889 yıllarında basılarak, öğrencilere okutulan Osmanlıca derslerinde işlenmiş, bir dönem Fransa başta olmak üzere tüm Batı'yı etkisi altına alan *Turquerie* (Osmanlı) modasının yayılmasında rol oynamıştır.⁶⁶

2.3. Avrupa Risalesi

2.3.1. Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi

İstanbul'da dünyaya gelen Mustafa Sami Efendi, Defterdar Mektubi Kalemine girerek devlet memuriyetine başlamıştır. Derece derece yükseldikten sonra bir süre Viyana Sefareti Katipliğinde, 1838 yılında ise Paris Sefareti Başkatipliğinde bulunmuştur.⁶⁷

⁶² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 13.

⁶³ Veinstein, *a.g.e.*, 43.

⁶⁴ Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi* (Ankara: İmge, 2006), 121.

⁶⁵ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri,” *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 7/7 (Ağustos 1996): 319.

⁶⁶ Asuman Akay Ahmed ve Emre Çay, “XVIII. Yüzyılda Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya Bakışında Kültürlerarası Değerlendirme,” *Turkish Studies* 8/10 (2013): 14.

⁶⁷ Unat, *a.g.e.*, 214.

Sami Efendi'nin bu Paris Başkatipliği vazifesi kısa sürmüştür. 1839 yılında yerine başka birisinin atanmasıyla geri dönmüştür. Dönüşünden kısa süre sonra posta nazırı olan Mustafa Sami Efendi, bu arada *Avrupa Risalesi* adlı eserini 1840 yılında neşretmiştir. Yine 1840 yılında takvimhane nazırlığına tayin edilmiştir. Ancak takvimhane nazırlığı da fazla uzun sürmemiş, Mayıs 1841'de bu vazifesinden de azledilmiştir. Mustafa Sami Efendi, 1841'den 1846'ya kadar beş sene boş kalmış, yoksulluk ve zarurete uğramıştır. Nihayet 1846 yılında kendisine Ziraat Meclisi azalığı verilmiş ve kısa bir süre sonra da Viyana maslahatgüzarı olmuştur. Eylül 1846'da Berlin sefiri olarak görevlendirilen Mustafa Sami Efendi'nin bu görevi 1848'e kadar sürmüştür. Berlin'i Tahran izlemiş, Tahran sefirlüğünün ömrü de diğer görevleri gibi kısa olmuştur. 1851 yılında azledilmiş, İstanbul'a dönüşü 1852 yılını bulmuştur. Mustafa Sami Efendi, İstanbul'a döndükten sonra çok fazla yaşamamış, 1855 yılında vefat etmiş ve Haydarpaşa kabristanına defnolanmıştır.⁶⁸

Mustafa Sami Efendi, kısa boylu, şair yaratılışlı, kibar tavırlı, fakat hasis ve biraz da patavatsız bir kişi olarak bilinmektedir. Sami Efendi "lisan aşına" olmayan bir bürokrattir.⁶⁹ Uzun yıllar Avrupa'da bulunmuş olmasına rağmen, hiçbir yabancı dil öğrenemeyişini, zamanının çoğunun hastalıklarla geçmiş olmasına bağlamaktadır.

1838 yılında Paris Sefareti Başkatipliğine tayin olunan Mustafa Sami Efendi, Paris'e giderken Avrupa'nın birçok şehrinden de geçmiş ve izlenimlerini *Avrupa risalesi* isimli kırk sayfalık metinde dile getirmiştir. İki bölümden oluşan *Avrupa risalesinin* birinci bölümü, seyahat özeti mahiyetinde olup Paris'e ulaşana kadar geçilen Avrupa ülkelerinin ve şehirlerinin fiziki, coğrafi, siyasi, dini, demografik ve sosyo-kültürel özelliklerini, sanat yapıtlarını, turistik bölgelerini, sağlık kurumlarının yapısını, eğitim sistemini, ilim ve teknolojiadaki durumunu kısaca aktarmaktadır.^{70,71} İkinci bölüm ise Paris izlenimlerine ayrılmıştır. Bu bölümde Paris'le ilgili genel bilgilerin yanında, Paris halkına dair gözlemler, Fransa halkına dair gözlemler, Fransa devletinin durumuna dair bilgiler yer almaktadır. Bu bölümün en son başlığı olan Avrupa halkının genel durumu hakkındaki izlenimlerinin aktarıldığı bölüm Sami Efendi'nin yorumlarının ve karşılaştırmalarının bulunduğu, kısmen de olsa sosyo-kültürel ve siyasal yapıyı analiz ettiği bölümdür.

Mustafa Sami Efendi eserinde ilk olarak, Paris'in nüfusu ve coğrafi konumu hakkında bilgiler vermektedir. Paris şehrinden bahsederken değerli eşyalarla dolu binalar, dükkanlar, saraylar, kütüphaneler, rasathaneler, talimhaneler, hastaneler, mesireler, se-ralar, hayvanat bahçelerinden bahsetmekte ve bunlar hakkında geniş bilgi edinmek

⁶⁸ Fatih M. Andı, *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri – Mustafa Sami Efendi ve Avrupa risalesi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002), 5.

⁶⁹ Sami Efendi, yabancı dil bilmemekteydi.

⁷⁰ Fatih Andı, "Mustafa Sami Efendi," TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXI (Ankara 2020), s. 356.

⁷¹ Bilge Ercilasun, "Mustafa Sami Efendi'nin Türk Yenileşme Tarihindeki Yeri," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Özel Sayı), 1983.

isteyenlerin, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin eserini incelemeleri gerektiğini söylemektedir. Paris şehrini ikiye bölen Sen Nehri'ni geçebilmek için yapılmış köprülerden ilgiyle söz ederken, "kısacası, bu şehrin şöhreti her tarafa yayılmıştır ve burada bulunan her türlü ilgi çekici şeyleri anlatmanın olanağı yoktur" diyerek hayranlığını dile getirmektedir. Paris halkıyla ilgili olarak, zevke, sefaya ve ihtişama düşkün olduklarını iletmektedir. Burada, kadın erkek, zengin fakir, herkesin bir yandan gece gündüz çalıştığını diğer yandan da hiçbir zevkten geri kalmayarak hayatlarını sürdürdüklerini aktarmaktadır.⁷² Sefirin bu ifadeleri Avrupalıların fazla çalışması ile zevk ve eğlenceye olan tutku-larına da (hedonizmine) vurgu yapmaktadır. Sami Efendi'nin, bu ifadeleri Osmanlıların Avrupa'ya bakışını da özetlemektedir.⁷³

Mustafa Sami Efendi eserinde, genel olarak Fransa halkı ve Fransız Devleti hakkında da gözlemlerini anlatarak, kısa bilgiler vermektedir. Fransa halkının zeki ve tez canlı olup alaycı olduklarını, ancak düşünmeleri gereken işlerde temkinli davrandıklarını ve alaycılıklarının da edepi bir üsluba sahip olduğunu söylemekte, güzel ahlaklı, alçak gönüllü, vatansever, namuslu ve çalışkan olduklarını ifade etmektedir. Fransa'nın askeri düzeninden de bahseden Sami Efendi, İngiltere'den sonra en ünlü deniz devleti-nin Fransa olduğunu ifade ettikten sonra Avrupa'nın genel durumu üzerindeki gözlemlerini aktarmaktadır.⁷⁴ Onun en çok dikkatini çeken ve üzerinde durduğu konular; ilim ve maarif, engellilerin eğitimi, sağlık, bayındırlık ve haberleşme ile sosyal hayat (sanat-sal, askeri, ticari ve dini yapı) gibi hususlardır.

2.3.2. İlim ve Maarif

Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa'da gördüğü şeyler arasında en fazla ilgisini çeken konu eğitim olmuştur. Avrupalıların eğitim durumlarıyla ilgili bilgi verirken kadınlar da dahil tüm Avrupa'nın okuma-yazma bildiğini, özellikle Fransa'da sıradan bir çoban-ın veya hamalın bile bir mektubu okuyup yazma becerisine sahip olduğunu aktarmak-tadır.

Sami Efendi, Floransa'da Avrupa şehirlerinin çoğunda olduğu gibi, tababet ve kimya ilimlerini öğrenmek isteyenlerin yararlanacağı büyük bir teşrihane (otopsi sa-lonu, anatomi dersi görülen yer) bulunduğunu ve bunun Avrupa'daki teşrihhanelerin en gelişmiş olduğunu, bu teşrihhanede insan ve hayvan uzuvlarının, aynı renklerinde ve vücudun her işaretinin eksiksiz olacak biçimde, balmumundan yapılmış numuneleri bu-lunduğunu aktarmaktadır. Ayrıca bir odada ispirto dolu şişelerin içinde filden karıncaya kadar her çeşit kara ve deniz hayvanlarının bulunduğunu, diğer bir odada balmumundan yapılmış ağaç, meyve ve çiçeklerin tasviri bulunduğunu, bir başka odada ise, değerli taşlar ve madenler bulunduğunu söylemektedir. Bu odalarda bulunan şeylerin üzerle-rinde isimlerini ve her birinin özelliklerini belirten pusulalar olduğunu, bu sayede bu

⁷² Mustafa Sami Efendi, *Avrupa Risalesi*, haz., Remzi Demir (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996), 40.

⁷³ Şirin, *a.g.e.*

⁷⁴ Mustafa Sami Efendi, *a.g.e.*, 42.

ilimlerle uğraşan ilim adamlarının, bu teşrihaneye gelerek bilgilendiklerini ifade etmektedir.⁷⁵

Sami Efendi, geçim kaynakları konusunda ilmin etkileri ve yararlarına da değinmektedir. Ona göre, okuyup yazma sayesinde herkes gelirini ve giderini önceden hesaplayarak borçlanmaktan ve iflastan kurtulabilmekte ve alışverişlerinde senet ve belge düzenleyerek dolandırılmaktan da kurtulabilmektedir. Kimya gibi ilimleri sayesinde ise topraktan saflaştırılmış ve parlaklaştırılmış aynalar ve fağfurlar⁷⁶ yapabilmektedirler.

Sami Efendi Avrupa'daki kitap sayısının ve basımevlerinin çokluğuna da işaret etmektedir. Birçok yerde ve özellikle Paris'te çeşitli ilimlerle ilgili olarak senede bin beş yüzden fazla kitap yazıldığını ve basımevlerinin çokluğu sayesinde de kolayca basılarak çoğaltıldığını söylemektedir. Bu kitaplarda çeşitli ilimlerin yanı sıra, koyunların otlatılması, fare ve diğer rahatsızlık veren hayvanların kovulması gibi gündelik hayata dair pek çok bilgi bulunduğunu, bu sayede Avrupalıların tüm insanlara faydalı olduklarını ifade etmektedir.

Yine hendese ve mekanik ilimlerinin gelişmesi sayesinde, dağları ve çukurları bile düzelterek üç arabanın yan yana rahatlıkla geçebileceği yollar yaptıklarını, bu yolların özel memurları bulunduğunu ve bunların sürekli yolların temizlenmesi, düzeltilmesi ve ağaçların terbiyesi ile ilgilendiklerini bildirmektedir.

Sami Efendi, Roma'daki San Pietro kilisesinin yakınındaki kütüphanenin Avrupa'daki diğer kütüphanelerden daha eski ve daha değerli olduğunu söyleyerek, burada her dile, dine ve bütün ilimlere ilişkin kitaplar bulunduğunu aktarmaktadır. Avrupalıların ilim ve maarıfta bu kadar ilerlemelerinin nedenini şöyle açıklamaktadır: Çünkü Avrupalılar, dünyada en çok utanılacak şeyin cehalet olduğuna inanmışlardır. Bu konuda da devlet ve milletçe uğraşmış ve çalışmışlar, engelli insanlara varana kadar özel okullar ve bütün ilimler için çok sayıda dersaneler kurmuşlardır. Kız ve erkek, bütün çocuklarını en az on sene eğitim ve terbiyeye tabi tutmuşlardır.

Ona göre bir ilim geliştikçe başka bir ilmin gelişmesini de sağlamaktadır. Örnek olarak hendese ilminin gelişmesi cebir ilminin de gelişmesine neden olmuştur. Ve bu sayede vapur aletleri (buharlı makineler) icat edilmiştir. Bu aletler sayesinde de bir yılda üretilecek şeyler bir günde imal edilmiştir. Ayrıca kimya ilminin ilerlemesiyle de litografya ilmi bulunmuştur. Bu sayede bir eserin kalemle yazılacağı zaman içinde iki bin tane kitap basılmıştır. Bu şekilde her türlü kolaylık ve herkesin yeteneği ölçüsünde okuyup yazmasını kolaylaştıracak yöntemler oluşturulmuştur. Avrupalılar, dillerini belirli bir yönetime bağlayarak bir takım gereksiz ve yararsız kelimeleri kaldırıp atmışlardır.

Sami Efendi, Avrupalıların ilim adamını teşvik edici uygulamaları olduğunu da belirtmektedir. Her bir sınıf erbabına devletçe imtiyazlar verilmiş ve yeni bir kitap yazan ve yeni bir şey icat eden kişiler, layık oldukları mükâfat ve itibar ile

⁷⁵ Mustafa Sami Efendi, *a.g.e.*, 30.

⁷⁶ Çin işi de denilen vazo, sürahi, bardak, tabak gibi değerli porselen eşya.

ödüllendirilmişlerdir. Bunun sonucunda da daima halkın şevk ve gayretinin artmasına çalıştıklarından ve hiç kimsenin hakkını yemediklerinden, bu gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Avrupalıların üzerinde çalıştıkları ilimlerin dini ilimlerden ziyade, İslam dünyasından Avrupa'ya geçen tıp, mantık, geometri, aritmetik, kimya, mekanik, tarih, inşaa ve şiir ve gibi ilimlerle, diğer Avrupalı ilim adamlarının buldukları, fizik, coğrafya ve bunların dışındaki ilimlerden ibaret olduğunu aktarmaktadır.⁷⁷ Sami Efendi, Avrupa'nın ilminin kaynağı olarak, bazı Müslüman Arapların ortaya çıkardığı buluşların Avrupalılar tarafından kendi ülkelerine taşınarak geliştirilmesi olarak belirtmektedir. Buna göre İslam dünyasının asıl mirası olan ilim ve kemalin tekrar artmasıyla İslâm diyarlarının dünyanın biricik mekanları olacağı ifade edilmektedir.⁷⁸ Bu düşünce özellikle sonraki asır (20.yy) mütefekkirlerin eserlerinde kendini açıkça göstermektedir. Bu görüşe göre; Batı'nın ileride olduğu ilmi getirilecek, yanına İslam düzeni inşaa edilecek ve tekrar yükselecektir.

2.3.3. Engellilerin Eğitimi

Sami Efendi Avrupa'da engelli bireylerin eğitime verilen önemi de hayranlık içerisinde anlatmaktadır. Avrupalıların hüner ve marifetleri sayesinde öğrenme ve öğretme işlerinin oldukça kolaylaştığını, çoğu yerde gözleri görmeyen ve konuşamayan çocukların kendilerine has okulları ve hocaları olduğunu aktarmaktadır. Engelli bireylerin kendilerine özel işaretler ve kitaplarla sekiz on sene tahsil gördüklerini ve bu sayede normal bir insan gibi kimseye muhtaç olmadan refah içinde yaşayabildiklerini, hatta bu engelliler içinde hikmet ve fenle ilgili kitaplar yazanlar dahi olduğunu bildirmektedir. Sami Efendi, Avrupalıların engelliler için bu kadar masrafa katlanıp, memleketlerinde ilmi çoğaltmaya ve milletlerini cehaletten kurtarmaya gayret etmelerini ve aynı zamanda bu insanları; sakat olmaları, fakir ve bilgisiz kalmaları nedeniyle toplum tarafından dışlanarak mecburen kucağına düşecekleri dilencilik gibi bir felaketten korumalarını da takdire şayan bir uygulama olarak bulduğunu belirtmektedir. Ve engelli insanların eğitime bu kadar çok önem verenlerin, normal insanların eğitime verecekleri önemin ancak kıyas yoluyla anlaşılabileceğini vurgulamaktadır.⁷⁹

Sami Efendi'nin engellilerin eğitimiyle ilgili aktardığı bu bilgiler sosyal politika, sosyal hizmet disiplinleri başta olmak üzere engelli politikaları ve engellilik tarihi çalışmalarını için kıymetli bilgiler arasındadır. Nitekim Osmanlı'da engellilerin eğitime yönelik kurumların açılmasında Sami Efendi'nin eserinin önemi bilinmektedir. Sağır ve dilsizlerin eğitime yönelik tartışmaların Osmanlıya yansımalarının Tanzimat dönemiyle birlikte başladığı, bu konuyu ilk gündeme getiren kişinin ise Mustafa Sami Efendi olduğu belirtilmektedir. Sami Efendi'nin yukarıda özetlenmiş olan Avrupa'da engellilerin

⁷⁷ Mustafa Sami Efendi, *a.g.e.*, 55.

⁷⁸ İbrahim Şirin, "Osmanlı-Türk Aydınımının Medeniyet Anlayışı," *Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 109-120 (Ocak 2014): 113.

⁷⁹ Mustafa Sami Efendi, *a.g.e.*, 44.

eğitimiyle ilgili aktarımlarının devlet adamlarının dikkatini çektiği ve bunun neticesinde 1889 yılında sağır ve dilsiz mektebinin ağıldığı, engellilik tarihi çalışmalarında dile getirilmektedir.⁸⁰

2.3.4. Sağlık

Mustafa Sami Efendi'nin gezip gördüğü Avrupa şehirlerinde en çok dikkatini çeken konulardan bir diğeri sağlık sistemi olmuştur. Zira eserinin sonunda Avrupa'da bulunduğu sıralarda vaktinin çoğunun hastalıklarla geçtiğini, bu nedenle hastane ve doktorlara sıkça yolunun düştüğünü, bu yüzden eserinde sağlıkla ilgili konularda açıklamalı bilgilere ve canlı gözlemlere yer verdiğini belirtmektedir. Sağlık sistemine ilişkin aktardığı ilk izlenimler karantinaya alınmasıyla başlamıştır. Karantinanın sebeplerini, nasıl uygulandığını, niçin titizlik gösterildiğini tıpkı Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi gibi teferruatlı olarak açıklamaktadır. Fatih Andı, Sami Efendi'nin karantina uygulamasına bu kadar geniş yer vermesinin sebeplerinden birisinin karantina uygulamasının Osmanlı toplumunda o dönemdeki aktüalitesi olduğunu ifade etmektedir. Sami Efendi'nin Paris'e hareket ettiği günlerde ortaya çıkan kolera salgını nedeniyle İstanbul'da da karantina uygulamasına başlandığını ancak karantinanın halk arasında kuşku ve tepki uyandırdığını, Mustafa Sami Efendi'nin Malta'daki karantinadan böyle uzunca bahsetmesinin arka planında bu tepkilerin giderilmesi ve karantina uygulamasının oturtulmaya çalışılmasına destek olmak düşüncesinin yattığını dile getirmektedir.⁸¹

Sami Efendi, Avrupalıların hüner ve marifetleri sayesinde faydalıyı ve zararlıyı birbirinden ayırarak, vücutlarını bilgece koruduklarını, iek hastalığı için aşı, veba illeti için karantina gibi çareler bulduklarını, hasta olanların da uzman hekimlerin çok olması ve özellikle her sınıf hastanın ayrı ayrı yerlerde, çok sayıda donanımlı hastanelerin bulunması nedeniyle emniyet altında olduklarını, bu hastanelerin hekimleri ve eczaneleri sayesinde kısa sürede şifa bulduklarını aktarmaktadır. Aynı zamanda hastanelerin büyüklüğüne, elbise, yatak ve odalarının temizliğine, yemeklerinin de son derece özenli oluşuna dikkat çekmekte ve bunları hayretle anlatmaktadır. Bu hastanelerde çalışan hemşirelerin oralarda zarureten bulunmadıklarını, asil ve zengin kişilerin kızları olup bütün servetlerini bu hastanelere bağışladıklarını da hayret ifadeleriyle aktarmaktadır.⁸²

Mustafa Sami Efendi, Avrupa'daki *akıl ve ruh sağlığı hastaneleri* hakkında da bilgiler vermektedir. Akıl ve ruh hastalığına yakalananların hastanelerdeki iyi bakım ve tedavi sayesinde zamanla normale dnebildiklerini belirtmekte, bu hastanelerin her memlekette, hangi mahallenin havası hafif ise orada inşa edildiğini ve ilerinde süslü bahçelerin, fiskiyelerin, çeşmelerin bulunduğunu söylemektedir. Odalarının düzenli olup, soğuktan korunmak için sobalarının, akşamları aydınlanmak için avize ve

⁸⁰ Zeynep zlı ve Kerim Tiryaki, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağır ve Dilsizlik Kusurlarının Teşhisi ve Tedavi Usullerine Bir Bakış (Hekimbaşızde Doktor Muhyiddin Efendi'ye Göre)," *Engellilik Tarihi Yazıları*, der., A. Resa Aydın, İşhak Keskin ve N. Zeynep Yelçe (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2020), 192.

⁸¹ Andı, *a.g.e.*, 20.

⁸² Mustafa Sami Efendi, *a.g.e.*, 45.

kandillerinin bulunduğunu, her on hastanın özel bir bakıcısı olduğunu, hastaların giyecekleri, içecekleri ve yiyeceklerine özen gösterildiğini, hekimlerin günde iki defa bütün hastaları muayene ettiklerini, hastalık nedenlerine göre tedaviler uyguladıklarını aktarmaktadır. Bu yöntemlerle iyileşemeyen hasta sayısının çok az olduğunu, bu hastanelerde hastaların insan onuruna yakışır biçimde kaldıklarını ve tedavi aldıklarını özetlemektedir. Sami Efendi, tıpta bu derece ilerlemiş olan Avrupalıların, akıl hastalarının tedavisinin daima hoşça tutulmalarına bağlı olduğuna karar verdiklerini, bunun karşısında Osmanlı toplumunda “deli kötek ile uslanır” sözünün de mantıksızca söylenmiş bir söz olduğunu belirterek bir karşılaştırma yapmaktadır.⁸³

2.3.5. Bayındırlık, Ulaşım ve Haberleşme

Mustafa Sami Efendi, Avrupalıların bayındırlık konusunda çok titiz ve özenli olduklarını farklı şehirlerden örnekler vererek aktarmaktadır: Malta ile ilgili; “çarşıları, ender Malta taşları ile süslenmiş iniş ve yokuşları geometrik olarak yapılmış şirin bir yerdir” ifadesini kullanmaktadır. Roma’nın, Avrupa’nın en eski şehirlerinden olduğunu, içerisinde çok sayıda imaret, kilise ve dikili taş bulunduğunu, bu eserlerin Avrupalılar nezdinde oldukça kıymetli sayıldıklarını ve bunları korumak amacıyla etraflarının tunç parmaklıklarla çevrilmiş olduğunu söylemektedir. Londra’nın, Avrupa’nın en gelişmiş ve büyük şehirlerinden birisi olduğunu, ancak buranın havasının dumanlı olması nedeniyle, yabancılara zararlı olduğunu aktarmaktadır. Avrupa’nın diğer şehirlerinde bulunan kandillerin, Londra’da daha fazla olduğunu, bu nedenle şehrin geceleri gündüzden daha aydınlık göründüğünü ifade etmektedir.⁸⁴

İlim ve maarifin gelişmesiyle seyahatin de kolaylaştığını, herkesin evinin kapısında numaralar ve dükkanlarda da isimler yazılı olduğundan, buralara ulaşmak isteyenlerin kimseye sormaya gerek kalmadan, aradıkları yeri kolayca bulabildiklerinden bahsetmektedir. Aynı şekilde bir ilden başka bir ile giden veya farklı bir memleketten gelen bir kimsenin, çöllerde ve dağlarda dahi bulunan tabelalar sayesinde gideceği yeri kolaylıkla bulabildiğini aktarmaktadır. Bunun dışında, bu gibi seyahate çıkanların; gidecekleri yerin kaç saatlik yol olduğunu, uğrayacakları memleketlerin durumunu ve bineceği arabaların ücretinin ne kadar olduğunu gösteren özel kitap ve haritaların mevcut olduğundan bahsetmektedir.

Mustafa Sami Efendi, Avrupa caddelerinin büyüklüğüne dikkat çekerek, bunun, devlet işleri için ve toplumun diğer muameleleri için çeşitli yerlere gönderilen yazıların ve mektupların, süratle ulaştırılmasına yardımcı olduğunu, mektupların gönderilmesi için bütün şehir, kasaba ve köylerde postanelerin açıldığını, buraya teslim edilen mektupların yerine ulaşmama ihtimalinin olmadığını, devlet işlerinde acil bir mesele ortaya çıktığında, daha kısa bir sürede haberleşebilmek için “telgraf” denilen işaretleri gönderme yerleri olduğunu ve bu telgraflarla, yüz saatlik bir yerden bir saat içinde haber alınabildiğini aktarmaktadır.⁸⁵

⁸³ Mustafa Sami Efendi, *a.g.e.*, 48.

⁸⁴ Ercilasun, *a.g.m.*, 74.

⁸⁵ Mustafa Sami Efendi, *a.g.e.*, 53.

2.3.6. Sanatsal, Askeri, Ticari ve Dini Yapı

Mustafa Sami Efendi; Roma halkının, mozaik taşlarıyla tasvirler yaptığını ve ressamlıkla ün kazandıklarını; Floransa’da Grandüka’nın sarayında, eski hükümdarların ve ünlü kişilerin tasvirlerinin bulunduğunu, masaların üzerinde eşsiz mermerler olduğunu, her odada da kaliçe şeklinde resimler bulunduğunu ve bu resimlerin, yeryüzünde nadide resimler olduklarını söyleyerek bu şehirlerin sanatları hakkında bilgiler vermektedir.

Fransa’nın muvazzaf piyade ve süvarisinin üç yüz bin olduğunu, yirmi yaşını geçen herkesin parasız redif askerlerine katıldığını ve bu askerlerin bir yandan kendi işlerinde çalışıp, diğer yandan askerlik görevlerini yerine getirdiklerini söylemektedir. Napoli’de altmış bine yakın kara askeri ve yedi sekiz kıta harp donanması bulunduğunu, Roma’da oturan papanın donanmasının bulunmadığını, sekiz bine yakın kara askerinin mevcut olduğunu; İngiltere’nin ise seksen bin neferden oluşan kara askerinin ve bin parça gemiden ibaret donanmasının bulunduğunu bildirmektedir.

Venedik civarına genellikle Arnavut ve Bosnalı tüccarların geldiğini, bu nedenle Venedik’i oluşturan adalardan bir tanesinde “Bab-ı Kebirhane” ve içerisinde de bir “mescid-i şerif” bulunduğunu, Londra’nın da ticaretiyle meşhur bir şehir olduğunu, Londra’ya ve İngiltere’ye giden gemilerin altı yüz elli kıtaya ve yirmi üç bine ulaştıklarını aktarmaktadır.

Avrupa milletlerinin dininin Hristiyanlık olduğunu; Rusya halkının Ortodoks, Prusya, İsveç, İngiltere, Felemenk ve Danimarka halkının Protestan; Nemçe (Avusturya), İspanya, Fransa ve diğer devletlerin Katolik olduklarını belirtmektedir.⁸⁶

2.3.7. Modernleşme Açısından Genel Değerlendirme

Mustafa Sami Efendi Avrupa izlenimlerini anlatırken, Osmanlı Devleti’nin ilerlemesi için gerekli gördüğü hususların gerçekleştirilmesini önermektedir. Bu önerilerin bazılarını açıkça belirtmekte, bir kısmını ise karşılaştırmalar, beğeni ve hayranlık ifadeleri ile üstü kapalı teklifler olarak sunmaktadır. Bazı görüşlerini aktarırken sefaretnamelerde sık kullanılan bir özellik olan mukayese yolunu tercih etmektedir. Bunu yaparken Avrupa ülkeleri ile İslam/Osmanlı diyarını karşılaştırmakta, Avrupa’da gördüğü gelişmişlikleri takdirle belirtmektedir. Batı’ya karşı hayranlık duygusunun ön plana çıkmasıyla birlikte çoğu zaman kendi toplumuna ikrahla bakması eleştirilen bir tutum olmuştur. Bu mukayese ifadeleri direkt bir öneri olarak kabul edilmese de dolaylı yoldan yapılmış öneriler olarak düşünülmektedir.

Tanpınar, “Mustafa Sami Efendi’nin eserinde ne mütefekkir Avrupa’yı ne de kendi alemimizle Avrupa arasındaki esaslı ayrılış noktalarını bulabiliriz” görüşünü aktarırken, görülen şeylerin yabancı dil bilmeyen, gezdiği yerlerin kültürel unsurlarına yabancı bir insanın görebileceği şeyler olduğunu söylemektedir. Buna rağmen Sami Efendi’nin dikkatlerinin yüzeyde dolaşmayıp kısmen de olsa derine inebildiğini; zira Batı’yı bilmese

⁸⁶ Ercilasun, *a.g.m.*, 76.

bile bizi tanıdığını ve eksik yönlerimizi de bildiğini belirtmektedir. Eserde temas edilen noktaların, o dönemdeki ıslahat hareketlerinde ön safta olduğunu ekleyerek bu eserin yenileşme tarihindeki önemini vurgulamaktadır.⁸⁷

Sami Efendi, eserinin birçok yerinde ilim konusuna temas etmektedir. Avrupa'nın ilim ve maarif yönünü vurgulamakta ve bunların ilerleyişiyle elde edilecek olan şeylerin yokluğunu utanılacak bir şey olarak görmektedir. Oradaki ilim ve kemalin Osmanlı'nın/İslam dünyasının gerçek mirası olduğunu, bunların gerçekleşmesinin sağlanması durumunda Avrupalılardan daha ileri gidileceğini ifade etmektedir. Avrupa'daki antika merakı ve eskiye dönüş üzerinde de fazlaca duran Mustafa Sami Efendi, bu merakın yeni icatlara sebep olduğunu söyleyerek, bu dikkatiyle Rönesans hareketini anlatmış gibi görünmektedir. Kaygı, Mustafa Sami Efendi'nin, kimliğin kaybedilmesinden ya da batı taklitçiliğinden korkmayışının, oradaki refah düzeyini vurgulamakla birlikte, bazı alanlarda oradan alınacak bir şey görmeyişinin, kendi ülkesindekileri yeterli görmesi nedeni ile olabileceğini belirtmektedir.⁸⁸

Mustafa Sami Efendi, bilim ve tekniğini geliştirmiş olan Avrupa'yı ana hatlarıyla tanıtmaya çalışmıştır. Avrupa'daki medeniyetin ilme, ilmin de eğitime dayandığını sık sık vurgulamıştır. Bu yönüyle Avrupa'daki ilerlemenin nedenini, duygusunu hissetmiş olduğu ifade edilmelidir. Ancak gerek risalesinde gerek katıldığı meclislerde Avrupa'yı anlatırken kendi toplumuyla kısmi karşılaştırmalar yaparak Avrupalıların erdemlerinden bahsetmesi, hatta bu Avrupa hayranlığını, zaman zaman kendi toplumunun o dönemdeki örf ve adetlerini, geleneksel hayatını ve kurumlarını kötülemeye kadar varması risalesinin değerinin anlaşılabilmesiyle birlikte birtakım tenkitlere maruz kalmasına yol açmıştır.

Tartışma

Sefaretnameler Osmanlı toplumundaki modernleşme hareketlerinin iç yüzünü kavramak için kıymetli belgelerdendir. Türk modernleşmesinin çerçeve programları olan sefaretnamelerin içerikleri Batı medeniyetini anlama ve aktarma çabasını yansıtmaktadır.⁸⁹ Sefaretnamelerin çoğunda olduğu gibi incelenen iki sefaretnamede de tavsiye ve tahliller, derin malumattan ziyade, somut gözleme ve yaşamın içinde edinilen tecrübelerle dayanmaktadır.⁹⁰ Yaptığı her hareketin bilgisini vermek ve görevini iyi yapmak hassasiyeti içerisinde ciddi bir devlet adamının titiz bir üslubu içinde yazılmışlardır.⁹¹ Bu eserlerin Osmanlı toplumu üzerinde büyük etkileri olmuş, Batılılaşma/Modernleşme sürecinin yayılmasında öncü metinler olmuşlardır. 18. yüzyıla kadar Batı'ya bakışı bir

⁸⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2003), 126.

⁸⁸ Abdullah Kaygı, *Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992), 61.

⁸⁹ Ümmet Erkan, "Garbiyatçılık Bağlamında Türk Modernleşmesi ve Sefaretnameler," *Sosyolojca*, 27 (2024).

⁹⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, I: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 38.

⁹¹ Belkıs Altunış Gürsoy, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü," *Bilgi*, 36 (2006): 141.

tekebbür ve ret tavrına dayanan Osmanlı’da bu bakış on sekizinci yüzyılda önce aydınlar daha sonra halk arasında hayranlık ve hayrete kaymış, “kefere-i fecere” sıfatı zamanla “kefere-i mübeccele” ye dönüşmüştür. Gürbilek’in ifadesiyle burada “Batılılaşma denen bir model kayması” ortaya çıkmıştır. Kendini üstün gören bir düşünce karşısında yetersizliğini kabul etmiş bir kültür, kendini ‘onlar’da olan ‘biz’de olmayan bir şeyden söz ederek kendi yetersizliğini göstererek inandırıcı kılabilmiştir.⁹² Sefaretnamelerde kullanılan üslup ve yaklaşım tarzı sık sık bu mukayese çerçevesinde oluşmuştur.

Sefaretnamelerde sıkça başvurulan mukayese özelliği ilk olarak *Fransa sefaretnamesinde* görülse de Kalın, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Avrupa karşısındaki hayranlığının ve kültür şokunun –Ziya Paşa veya Mustafa Sami Efendi örneğinde olduğu gibi- kendi kültürüne yabancılaşmasına yol açmadığını belirtmektedir.⁹³ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi için Avrupa’nın maddi başarıları kendi kültüründen vazgeçmek için yeterli bir sebep değildir. Nitekim ziyaretleri esnasında ihtişamlı sarayları ve opera binasını gezerken “dünya müminin zindanı, kafirin cennetidir” hadisini tekrarlamıştır. Aynı zamanda Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin izlenimlerinde; tarihini ve kimliğini benimseyen, ulu bir devletin elçisi olduğunun idrakinde olan bir devlet adamı hassasiyeti kendini belirgin biçimde göstermektedir. Fakat *Avrupa risalesi* örneğinde olduğu gibi yüzyıl sonraki sefaretnamelerde bu tavır oldukça değişmiş ve yeni izahlar ortaya çıkmıştır. Kendi kültürüne yabancılaşmış bakışların ağırlıkta olduğu bu izahlar taklitçi bir Batılılaşma anlayışını da tetiklemiştir. Turhan’ın da belirttiği gibi “Batı’yı tam anlamıyla anlayamamak, bu medeniyetin temel unsurlarının nelerden ibaret olduğunu kavrayamamak, bu ana değerler arasındaki ilişkileri belirleyememek ve işe nereden başlanması gerektiğini, ne yapılacağını, nasıl yapılacağını bilmemek” öze değil biçime odaklanan taklitçi bir anlayışın gelişmesine zemin hazırlamıştır.⁹⁴

Sefirlerin, basit bir Batı hayranlığının ötesinde, kendi kültürel zenginliklerinin ve tarihi miraslarının da korunması gerektiği yolunda bir tecrübeye varamamış olmaları, Avrupa şehirlerini görüp hayran olarak kendi tarihi çevrelerine ikrahla bakmaları birçok yazar tarafından eleştirilmiştir. Zira, eserlerde anlatılanın yalnızca görülebilen Avrupa olduğu, görülebilenin ise Avrupa’nın cazip ve şatafatlı yüzü olduğu dile getirilmektedir.⁹⁵ Andı, sefirlerin Avrupa’da arka sokakları ve gecekondu mahallelerini değil, süslü meydanları, geniş ve aydınlık bulvarları gördüklerini; izbe imalathaneleri, çöplükleri ve yoksul varoşları değil, tiyatroları, köşkleri, mükemmel evleri, parkları, müzeleri anlatıklarını söyleyerek, “Gezdim diyar-ı küfrü, beldeler kaşaneler gördüm; dolaştım mülk-

⁹² Nurdan Gürbilek, *Kötü Çocuk Türk* (İstanbul: Metis, 2012), 94.

⁹³ Kalın, *a.g.e.*, 129.

⁹⁴ Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1980), 45.

⁹⁵ Fatih M. Andı, “Gezdim Diyar-ı Küfrü, Beldeler Kâşaneler Gördüm,” *İzlenim*, 26 (Ekim 1995): 76.

i İslam'ı bütün viraneler gördüm" diyen Ziya Paşa'nın, bu sıg bakışı özetlediğini belirtmektedir.⁹⁶

Keklik'in de belirttiği gibi Osmanlı/Türk modernleşmesi Batı karşısındaki zayıflığın kabulüyle birlikte zorunlu ve gönüllü değişim programını içermektedir.⁹⁷ Değişim ilerleme için gerekli bir unsur iken Türkiye'de modernleşme girişimlerine yönelik yapılan temel eleştiri, Batı'dan model alınan yeniliklerin uyumunun sorgulanmadan hayata geçirilme çabalarına yönelik olmuştur. Bu durum için *yamalama* kavramını kullanan Shayegan bu süreci "birbirini tutmayan iki dünyayı bir bilginin tutarlı bütünlüğü içinde özdeşleştirmek için, bu dünyaların birbirine bağlanması" şeklinde tanımlamakta ve yamalamanın çoğu zaman bilinçsiz bir eyleme karşılık geldiğini ifade etmektedir.⁹⁸ Türk Modernleşme hareketlerinin öncü metinleri olan sefaretnamelerin de birbirinden farklı iki dünyanın mukayese yoluyla bir düzleme oturtulmaya çalışıldığı metinler oldukları dikkat çekmektedir.

Sonuç

İncelenen sefaretnamelerde elçilerin Avrupa'da edindikleri gözlem ve intibalarını anlatırken daha çok maddi kültür unsurlarına odaklandıkları; özellikle müze ve galerilerden, gezdikleri memleketlerde kültürel geçmişe ve tarihi dokuya verilen önemden övgüyle bahsettikleri görülmektedir. Gittikleri ülkenin dilini bilmeyen bu elçiler, dikkatli bir gözlemci tavrıyla buralarda gördüklerini anlatmaya çalışmışlar, ellerinden geldiği kadar devletlerini iyi temsil etmeye, görüştükları kişilerle iyi ilişkiler kurmaya ve görevlerini hakkıyla yerine getirmeye çalışmışlardır.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin eserinin içeriği daha çok Avrupa kültürüyle yeni tanışan ve kültür şoku yaşayan bir sefirin gözlemlerine dayanmaktadır. Avrupa kültürünün kendisini hayran bırakan güzelliklerini anarken dahi kendi toplumunun ve kültürünün itibarını korumaya gayret etmiştir. Mustafa Sami Efendi'nin eserinde ise Avrupa kültürü karşısında duyulan hayranlık, sık sık yapılan mukayeseyle Osmanlı toplumunu ve kültürünü küçük gören bir üslupla yer bulmuştur. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin gözlemlerinin daha çok görünenle ilgili olduğu, kültür ve eğitim konularının arka planına bakmadığı, şatafatlı ve gösterişli yapılardan etkilendiği söylenebilir. Modernleşmenin, Avrupa'nın bu görünen yanlarının alınmasıyla gerçekleşebileceğine inanılmakta, medeniyetin ve ilerlemenin asıl nedenleri üzerinde çok fazla durulmamaktadır.

Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa'dan bahsederken Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi ile ortak noktalar üzerinde durduğu görülse de olayların görünen yüzünün yanında, az da olsa derinliklerine inebilmiş olduğu söylenebilir. Mustafa Sami Efendi, eserini halkı ve memleketi için yazdığını; cami, köprü vb. gibi hayır yapacak parası

⁹⁶ Fatih M. Andı, "Frenk-i Bed-Renk'in Avrupa'sı ve Osmanlı," *İzlenim*, 30 (Şubat 1996): 70.

⁹⁷ Ebubekir Keklik, "Osmanlı Modernleşmesi Üzerine Düşünceler...", *Türkiye Günlüğü* 162 (Mart-Nisan 2025).

⁹⁸ Daryus Shayegan, *Yaralı Bilinç*, çev., Haldun Bayrı (İstanbul: Metis Yayınları, 2002), 87.

olmadığını, onların yerine bu eseri yazdığını belirtmektedir. Yani bu eser onun için bir vatana hizmet mahiyetindedir. Ancak Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa ile kendi memleketi arasında sürekli mukayeseler yapması ve bu mukayeselerde Avrupa'yı aşırı derecede yücelterek kendi toplumunu bu yücelik karşısında aşağıda konumlandırması eleştirilmiştir. Belki de bu özelliği sebebiyle bu eser günümüze kadar hak ettiği ilgiyi görmemiştir.

Sonuç olarak; Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi eseriyle Lale Devrinde etkili olurken Mustafa Sami Efendi Tanzimat dönemine etki etmiştir. *Fransa sefaretnamesi* Türk modernleşmesinde gözlemci hayranlık evresini temsil ederken, *Avrupa risalesi* eleştirel ve reflektif bir bakışla modernleşme ihtiyacının içselleştirilmesinin örneğini sunmaktadır. İki sefaretname arasındaki fark Osmanlı'nın Batı ile kurduğu zihinsel ilişkinin dönüşümünü göstermektedir. Bu metinler, Türk modernleşmesinin metinsel öncülleri olarak tarihsel bir kırılmayı temsil etmekte ve Türkiye'nin modernleşme sürecinin başlangıcını ve seyrini anlayabilmek için değerli veriler sunmaktadır. Bu iki sefaretnameye odaklanan bu çalışmanın Türk modernleşmesi ve sefaretnameler üzerine yapılacak daha sonraki çalışmalar için bir izlek sunması temenni edilmektedir.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallarına uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, çalışmanın Committee on Publication Ethics (COPE)'in tüm şartlarını ve koşullarını kabul ederek etik görev ve sorumluluklara riayet ettiğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmayla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanmasında, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Declaration

I declare that this study is original; that I have acted by the principles and rules of scientific ethics at all stages of the study, including preparation, data collection, analysis, and presentation of information; that I have cited sources for all data and information not obtained within the scope of this study and included these sources in the bibliography; that I have not made any changes in the data used, and that I comply with ethical duties and responsibilities by accepting all the terms and conditions of the Committee on Publication Ethics (COPE). I hereby declare that if a situation contrary to my statement regarding the study is detected, I agree to all moral and legal consequences that may arise.

Hakem Değerlendirmesi	: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Peer-review	: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	: The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support	: The authors declared that this study has no financial support.

Kaynakça

- Akay Ahmed, Asuman ve Emre Çay. "XVIII. Yüzyılda Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya Bakışında Kültürlerarası Değerlendirme". *Turkish Studies* 8/10 (2013): 1-16.
- Akyavaş, Beynun. *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa sefaretnamesi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993.
- Altun, Fahrettin. *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları, 2005.
- Altunış Gürsoy, Belkıs. "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü." *Bilig* 36 (2006): 139-165.
- Andı, Fatih. "Mustafa Sami Efendi." *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXI (Ankara 2020), ss. 356.
- Andı, Fatih M. *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri: Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002.
- Andı, Fatih M. "Frenk-i Bed-renk'in Avrupa'sı ve Osmanlı." *İzlenim* 30 (Şubat 1996).
- Andı, Fatih M. "Gezdim Diyar-ı Küfrü, Beldeler Kâşâneler Gördüm." *İzlenim* 26 (Ekim 1995).
- Arıkan, Zeki. "Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIII (İstanbul 2013), ss. 551-552.
- Asiltürk, Baki. *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.
- Bal, Hüseyin. *Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Baş, Türker ve Ulun Akturan. *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Beydilli, Kemal. "Sefaret ve Sefaretname Hakkında Yeni Bir Değerlendirme." *Osmanlı Araştırmaları* 30 (2007).
- Cengiz, Can. "Tarihsel Sosyolojide Yöntemi Bulmak ya da Doğan Ergun Üzerine Bir Deneme." *Folklor/edebiyat* 17/66 (2011): 189-207.
- Çakı, Fahri. "Türk Sosyolojisinde Bir Geleneksel Düşünce Kaynağı Olarak Sefaretnameler: Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi Örnek Olay İncelemesi." *Sosyal Bilimler Dergisi* 13/2 (Aralık 2011): 15-29.
- Çetin, Halis. *Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003.

- Engin, Vahdettin. “Türk Modernleşmesinin İlk Safhaları”. *Türk Modernleşmesi*. der., Arif Kolay. İstanbul: Yeditepe, 2013.
- Ercilasun, Bilge. “Mustafa Sami Efendi’nin Türk Yenileşme Tarihindeki Yeri.” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı)*, 1983.
- Erdoğan, Teyfur. “Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi ve Eleştirisi.” *İnsan ve Toplum Dergisi* 11:4 (2021), 157–199. (erişim 12.05.2025).
- Erkan, Ümmet. “Garbiyatçılık Bağlamında Türk Modernleşmesi ve Sefaretnameler.” *Sosyolojca* 27 (2024): 59–76.
- Giddens, Anthony. *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitivist Eleştirisi*. Çev. Ümit Tatlıcan ve Bekir Balkız. İstanbul: Paradigma, 2003.
- Güleç, Cengiz. *Türk Modernleşmesinin Serencamı*. Ankara: Pusula Yayınevi, 2016.
- Gürbilek, Nurdan. *Kötü Çocuk Türk*. İstanbul: Metis, 2012.
- Hollinger, Robert. *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*. Çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.
- Jeanniere, Abdel. “Modernite Nedir?” *Modernite versus Postmodernite*, Çev., Nilgün Tural Küçük. der., Mehmet Küçük, Ankara: Vadi Yayınları, 1994, ss.15-26.
- Kalın, İbrahim. *İslam ve Batı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Karal, Enver Ziya. *Selim III’ün Hat-tı Hümayunları: Nizam-ı Cedit*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Kaygı, Abdullah. *Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.
- Keklik, Ebubekir. “Osmanlı Modernleşmesi Üzerine Düşünceler...” *Türkiye Günlüğü* 162 (Mart–Nisan 2025): 162–172.
- Kınlı, Onur. *Osmanlı’da Modernleşme ve Diplomasi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Korkut, Hasan. *Osmanlı Elçileri Gözü ile Avrupa*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007.
- Korkut, Hasan. “Osmanlı Sefaretnâmeleri Hakkında Yapılan Araştırmalar.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (2003): 491–511.
- Kuran, Ercüment. *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1968.
- Kurtaran, Uğur. “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Çalışmaları ve Avrupa Algısı (1700-1754)” *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*. der., Ahmet Dönmez. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.

- Kümbetoğlu, Belkıs. *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2012.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mustafa Sami Efendi. *Avrupa Risalesi*. Haz., Remzi Demir. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996.
- Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. Çev. Sedef Özge. İstanbul: Yayınodası, 2010.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 25. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.
- Ortaylı, İlber. "Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. c. 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu (1700–1922)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Özlu, Zeynep ve Kerim Tiryaki. "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağırılık Ve Dilsizlik Kusurlarının Teşhisi ve Tedavi Usullerine Bir Bakış (Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin Efendi'ye Göre)." *Engellilik Tarihi Yazıları*. der., A. Resa Aydın, İshak Keskin, N. Zeynep Yelçe, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Sağlam, Şafak. "Tarihsel Sosyoloji: Bütünü Görebilmek Adına Bir Yöntem." *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2018): 177–194.
- Skocpol, Theda. "Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi" *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çev. Ahmet Fethi. der. Theda Skocpol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Shayegan, Daryus. *Yaralı Bilinç*. Çev. Haldun Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Şahin, Gürsoy. "Osmanlı Sefirlerinin Gözündeki Avrupa İmajı ve Bu İmajın Şekillenmesindeki Etkenler." *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, Seyit Sertçelik, Haldun Eroğlu, and Melek Sarı Güven. Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.
- Şirin, İbrahim. "Osmanlı-Türk Aydınının Medeniyet Anlayışı." *Medeniyet Araştırmaları Dergisi* (Ocak 2014): 109–120.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

- Tuncer, Hadiye ve Hüner Tuncer. *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997.
- Tuncer, Hüner. "Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnâmesi (1132-33 H./1720-21 M.)". *Belleten* 51/ (1987), 131-152. (erişim 12.05.2025)
- Turhan, Mümtaz. *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* İstanbul: Yağmur Yayınları, 1980.
- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Uçman, Abdullah. 28. *Çelebi Mehmet Efendi Sefaretnamesi*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1975.
- Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1994.
- Veinstein, Gilles. *İlk Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Anı-ları "Kâfirlerin Cenneti"*. Çev. Murat Aykaç Erginöz. İstanbul: Ark Kitapları, 2002.
- Weber, Max. *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Çev. Özer Ozankaya. Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin. "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri." *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 7/7 (1996): 319-338.
- Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi. *Fransa sefaretnamesi*. Haz., Şevket Rado. İstanbul: Hayat Tarih Mecmuası Yayınları, 1970.